



Σχολή Ανθρωπιστικών
Σπουδών



Δημιουργική Γραφή

Κοινό Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

«Μεταξύ ελευθερίας έκφρασης και ρητορικής μίσους στο διαδίκτυο»

Αγγελική Καπίρη

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Σοφία Θεοδοσιάδου



Πηγή Εικόνας: <http://www.cylegalnews.com/2017/03/hate-speech.html>

Αθήνα, Ιανουάριος 2022

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του/της φοιτητή («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο/η συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του/της συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του/της συγγραφέα/δημιουργού. Ο/Η συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.



«Μεταξύ ελευθερίας έκφρασης και ρητορικής μίσους στο διαδίκτυο»

Συγγραφέας

Αγγελική Καπίρη

Τριμελής Επιτροπή Κρίσης

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:

Σοφία Θεοδοσιάδου

Συν-Επιβλέπουσα Καθηγήτρια Α΄:

Παναγιώτα Αντωνοπούλου

Συν-Επιβλέπουσα Καθηγήτρια Β΄:

Γεωργία Πατερίδου

Αθήνα, Ιανουάριος 2022

«Αφιερώνεται στους καταπιεσμένους της γης»

Ελευθερία έκφρασης

Τη πρώτη νύχτα πλησιάζουνε
και κλέβουν ένα λουλούδι
από τον κήπο μας
και δεν λέμε τίποτα.

Τη δεύτερη νύχτα δεν κρύβονται πλέον
περπατούνε στα λουλούδια
σκοτώνουν το σκυλί μας
και δεν λέμε τίποτα.

Ωσπου μια μέρα
-την πιο διάφανη απ' όλες-
μπαίνουν άνετα στο σπίτι μας
ληστεύουν το φεγγάρι μας
γιατί ξέρουνε το φόβο μας
που πνίγει τη φωνή στο λαιμό μας.

Κι επειδή δεν είπαμε τίποτα
πλέον δε μπορούμε να πούμε τίποτα

Vladimir Mayakovsky

“Ο Βάρδος της Επανάστασης”, Κάππα Εκδοτική, 2018

Περίληψη

Στη σύγχρονη εποχή της τεχνολογικής ανάπτυξης και εξέλιξης η παγκόσμια δυναμική του διαδικτύου άνοιξε νέους ορίζοντες στην ανθρώπινη επικοινωνία και αλληλοεπίδραση και επηρέασε τον τρόπο άσκησης των βασικών Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων σε μια δημοκρατική και πλουραλιστική κοινωνία. Στον εικονικό κόσμο αναπτύσσεται το πρόβλημα της ρητορικής μίσους και καθιστά ιδιαίτερα επιτακτικό τον διάλογο για να εξασφαλιστεί ο σεβασμός στην ελευθερία της έκφρασης. Ο διαχωρισμός της ελευθερίας έκφρασης και της ρητορικής μίσους με τους περιορισμούς και τις αμφισβητήσεις είναι ένα πεδίο έντονου και διαρκούς προβληματισμού. Για την καταπολέμηση της ρητορικής μίσους είναι απαραίτητο ένα αποτελεσματικό νομικό πλαίσιο και μια ουσιαστική πολιτισμική και εκπαιδευτική πολιτική.

Η παρούσα μελέτη χαρτογραφεί τα ζητήματα της προβληματικής της ρητορικής μίσους σε σχέση με την ελευθερία έκφρασης προσεγγίζοντας τα κριτήρια με τα οποία θα περιοριστεί η επέκταση του φαινομένου. Αμφισβητεί την αποτελεσματικότητα της ανάληψης μέτρων των παρόχων υπηρεσιών του Διαδικτύου, Κοινωνικών Δικτύων και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, σκιαγραφεί λύσεις για την εξάλειψη του ανώνυμου λόγου και την ανάγκη προστασίας του δημοσίου συμφέροντος, επιτρέπει την ανάδυση ενός μωσαϊκού νέων καινοτόμων δράσεων, πρωτοβουλιών και σχεδίων που προωθούν και προβάλλουν την ισότητα και τον σεβασμό στη διαφορετικότητα, ενώ παράλληλα αντιπαρατίθεται με την έλλειψη κρατικού σχεδιασμού και πολιτικής βούλησης.

Λέξεις – Κλειδιά

Ελευθερία έκφρασης

Ρητορική μίσους

Διαδίκτυο-Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και Κοινωνικής Δικτύωσης

Ανθρώπινα Δικαιώματα

Between freedom of speech and hate speech on the internet

Angeliki Kapiri

Abstract

In the modern era of technological development and progress the global dynamic of the Internet has opened new horizons in human communication and interaction and has also affected the way basic Human Rights are practised in a democratic and pluralistic society. In the virtual world the issue of hate rhetoric emerges and makes dialogue imperative in order for the respect in the freedom of speech to be ensured. The division between the freedom of speech and the hate rhetoric with its restrictions and doubts is a field of intense and constant concern. For the combat of hate rhetoric, an effective legal framework and substantial cultural and educational politics are essential.

The present study maps the issues of hate rhetoric in relation to the freedom of speech by approaching the criteria which will limit the expansion of the issue. It questions the effectiveness of the adoption of measures on the part of the service providers of the Internet, the Social Networks and the Media, it outlines solutions for the elimination of the anonymous speech and the need for the protection of the public interest, it allows the emergence of a mosaic of new innovative actions, initiatives and plans which support and project equality and the respect for dissimilarity, while at the same time it clashes with the lack of governmental planning and political will.

Keywords

Freedom of speech

Hate speech

Internet-media-social network

Human Rights

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	5
Abstract.....	6
Περιεχόμενα.....	7
Εισαγωγή.....	8
A. Θεωρητικό μέρος.....	10
1.Ελευθερία έκφρασης και ρητορική μίσους στις συμπληγάδες του Διαδικτύου.....	10
1.1 Στην εποχή της διαδικτυακής αλήθειας	10
1.1.1 Εννοιολογικό πλαίσιο του όρου ελευθερίας της έκφρασης, η θεμελιώδης αξία της οι νομικές βάσεις.....	12
1.1.2 Μα τι είναι, επιτέλους, η ρητορική μίσους;.....	15
1.1.3 Το νομοθετικό πλαίσιο της ρητορικής μίσους	19
2. Διακυβέρνηση του Διαδικτύου	24
2.1 Το διαδίκτυο δεν είναι εύκολο να ελεγχθεί.....	24
2.1.1 Διαδικτυακές πλατφόρμες-Μέσα κοινωνικής δικτύωσης.....	25
2.1.2 Μέσα ενημέρωσης-Δημοσιογράφοι, ποιος είναι ο ρόλος τους;.....	28
2.1.3 Εθνικό πλαίσιο-Στρατηγική Πολιτική	31
3. Εκπαιδευτική Προσέγγιση μέσα από τα Ανθρώπινα Δικαιώματα.....	35
3.1 Μέτρα αποτροπής της ρητορικής μίσους και στόχοι.....	35
3.1.1 Τι είναι τα Ανθρώπινα Δικαιώματα;	36
3.1.2 Στρατηγική Εκστρατεία No Hate Speech Movement και το πρόγραμμα SorHiSM.....	38
3.1.3 Γραμματισμός του διαδικτύου.....	41
Επίλογος.....	43
B. Δημιουργικό μέρος.....	44
Βιβλιογραφία.....	61

Εισαγωγή

Το διαδίκτυο σήμερα είναι σημαντικό εργαλείο μαζικής επικοινωνίας και απευθύνεται σε δισεκατομμύρια ανθρώπους, γιατί προσφέρει μεγάλη ποικιλία υπηρεσιών. Η άμεση και χωρίς εμπόδια πρόσβαση, η ποσοτική εκτόξευση των χρηστών, η ταχύτητα μετάδοσης της είδησης, η ελευθερία της πληροφόρησης, η αλλοίωση των ορίων του ιδιωτικού και δημοσίου συμφέροντος και η παντοδυναμία των μέσων ενημέρωσης και κοινωνικής δικτύωσης αλλάζουν τους κανόνες συμπεριφοράς στο διαδίκτυο στην ανθρώπινη επικοινωνία και στην αλληλεξάρτηση θεμελιωδών συνταγματικών δικαιωμάτων.

Η ελευθερία έκφρασης και μετάδοσης της σκέψης, κυρίαρχο στοιχείο της προσωπικότητας για την ανάπτυξη, την αξιοπρέπεια και την εκπλήρωση του κάθε ανθρώπου, κατοχυρωμένη συνταγματικά η προστασία της, αντιμετωπίζει ζητήματα περιορισμού στον θαυμαστό καινούργιο κόσμο του διαδικτύου και τείνει να επαναπροσδιοριστεί.

Ιδιαίτερα προβλήματα εγείρει η ανωνυμία των χρηστών στο διαδίκτυο που προκύπτει από το δικαίωμα της ιδιωτικότητας και μέσω αυτής ο καθένας μπορεί να διατυπώνει απόψεις ή ιδέες ανεξέλεγκτα με περιεχόμενο υβριστικό, προσβλητικό και απειλητικό εναντίον ενός αδύναμου ατόμου ή μιας περιθωριοποιημένης ομάδας ιδιαίτερων χαρακτηριστικών (φύλου, γλώσσας, θρησκείας κλπ). Αυτό το κοινωνικό φαινόμενο που εκκολάπτεται στους χώρους του παγκόσμιου, άμεσου και συμμετοχικού χαρακτήρα του διαδικτύου, είναι η ρητορική μίσους και συμβάλλει στη δημιουργία κλίματος μίσους και βίας.

Η ελευθερία έκφρασης και η ρητορική μίσους βρίσκονται σε μια σχέση αλληλεπίδρασης και αποτελούν συστατικά στοιχεία ενός πολύπλοκου συμπλέγματος μαζί με τις έννοιες ελευθερία, ισότητα, αξιοπρέπεια και τα ατομικά, κοινωνικά και μειονοτικά δικαιώματα (Gagliardone et. Al, 2015).

Η μελέτη διαρθρώνεται σε δύο μέρη στο θεωρητικό και το δημιουργικό. Το θεωρητικό μέρος αποτελείται από τρία κεφάλαια. Στο κάθε κεφάλαιο παρουσιάζεται διαφορετικό θέμα που αναπτύσσεται από μία ενότητα και τρεις υποενότητες. Οι ενότητες είναι αλληλένδετες και έχουν δομηθεί με τέτοιο τρόπο, ώστε να προσδιορίζονται οι πληροφορίες καλύτερα και να διευκολύνεται η ανάγνωση και η ενημέρωση.

Στο πρώτο κεφάλαιο οριοθετούμε τις έννοιες ελευθερίας έκφρασης και ρητορικής μίσους στο διαδίκτυο, αφού εντοπίσουμε ότι τα όρια μεταξύ τους είναι δυσδιάκριτα. Οι αντικρουόμενες απόψεις για την προστασία της ελευθερίας έκφρασης, αλλά και τον περιορισμό της για αντιμετώπιση και καταπολέμηση της ρητορικής μίσους στο διαδίκτυο

τοποθετούνται στις νέες παραμέτρους που εισάγει το κυρίαρχο μέσο επικοινωνίας και πληροφορίας και στο νομικό πλαίσιο σε εθνικό και κυρίως σε διεθνές επίπεδο.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, αφού εντοπίζεται ότι δεν υπάρχει συνεργασία μεταξύ των κυβερνήσεων, των διαδικτυακών πλατφορμών των κοινωνικών μέσων και των μέσων ενημέρωσης για να εξαλείψουν ή και να μειώσουν τη ρητορική μίσους διαπιστώνεται ότι είναι δύσκολο να ελεγχθεί το διαδίκτυο γιατί οι φορείς αυτοί έχουν διαφορετικά κίνητρα και σκοπούς.

Και στο τρίτο κεφάλαιο, αφού υπάρχει διαφωνία για νομική ρύθμιση και αυτορρύθμιση του διαδικτύου από τις νομικές διαφορές και μεθόδους αντιμετώπισης της ρητορικής μίσους μεταξύ των ΗΠΑ και της Ευρώπης, διαπιστώνεται ότι μόνο με την εκπαιδευτική προσέγγιση μέσα από τα ανθρώπινα δικαιώματα και τον ψηφιακό γραμματισμό θα ευαισθητοποιηθεί το κοινό και θα ενεργοποιηθεί με συντονισμένη προσπάθεια για την καταπολέμηση της ρητορικής μίσους.

Το δημιουργικό μέρος αποτελείται από τρία ποιήματα σε ελεύθερο στίχο, δύο διηγήματα, ένα χρονογράφημα και ένα σενάριο ταινίας μικρού μήκους. Το περιεχόμενο όλων αυτών είναι περιπτώσεις ρατσιστικού/μισαλλόδοξου λόγου και γίνεται προσπάθεια να αξιοποιηθούν οι θεωρητικές πληροφορίες της μελέτης.

Στην παρούσα μελέτη, παρουσιάζεται η ρητορική μίσους υπό το πρίσμα του κοινωνικού γίνεσθαι και εστιάζουμε στη σημασία της ελευθερίας έκφρασης για μια δημοκρατική κοινωνία και στις επιτρεπτές περιπτώσεις περιορισμού της. Παραθέτουμε με κριτική αποτίμηση τη διεθνή και εθνική ποινικοποίηση της ρητορικής μίσους και συνοψίζουμε ότι η στάθμιση των συγκρουόμενων δικαιωμάτων θα επιτευχθεί μέσω της εκπαίδευσης και γνώσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της κατανόησης τεχνικών ζητημάτων του διαδικτύου και στο τέλος αυτής της μελέτης συνοψίζονται τα συμπεράσματα στον επίλογο.

Α. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Κεφάλαιο 1: Ελευθερία έκφρασης και ρητορική μίσους στις συμπληγάδες του Διαδικτύου

“Αν δεν πιστεύουμε στην ελευθερία έκφρασης των ανθρώπων που απεχθανόμαστε, τότε δεν πιστεύουμε καθόλου σ’ αυτήν”

Νόαμ Τσόμσκι

Στις σύγχρονες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες η ελευθερία έκφρασης γνώμης έχει μεγάλη σημασία για κάθε πράξη που αποσκοπεί στην προστασία και τον σεβασμό των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και στην αντιμετώπιση της ρητορικής μίσους. Ως έννοιες αλληλοσυγκρουόμενες κονταροχτυπιούνται στο διαδίκτυο διαθέτοντας τα πιο δυνατά τους όπλα. Η απάντηση στο ερώτημα τι διαλέγουμε ανοχή στην ελευθερία έκφρασης απόψεων ακόμα κι αν αυτές υποκινούν μίσος ή καταδίκη αυτών και επικράτηση μόνον της ελευθερίας του λόγου που είναι σύμφωνος με το πνεύμα μιας δημοκρατικής πλουραλιστικής κοινωνίας θα δοθεί, αφού προσπαθήσουμε να οριοθετήσουμε τις έννοιες αυτών και τη συσχέτισή τους (Οικονόμου, 2019).

1.1 Στην εποχή της διαδικτυακής αλήθειας

Η ελευθερία της έκφρασης είναι κατά τον Τζον Λοκ ένα έμφυτο δικαίωμα της ανθρώπινης φύσης (Heyman, 2009, p. 159) και αποτελεί θεμέλιο της δημοκρατικής κοινωνίας και της εξέλιξης του ανθρώπου, αλλά τα όρια με την προστασία των δικαιωμάτων γίνονται αδιόρατα στη σημερινή εποχή και προκειμένου να προστατεύσουμε τα δικαιώματα περιορίζουμε την ελευθερία της έκφρασης (Βέργος, 2021). Η ελεύθερη έκφραση γνώμης σχετικά με ιστορικά και κοινωνικά γεγονότα μπορεί να προκαλέσει ρητορική μίσους στην ελεύθερη αγορά και διακίνηση των ιδεών και η προβληματική αυτή σχέση της αλληλεπίδρασης αποκτά επίκαιρο χαρακτήρα με την οικονομική και προσφυγική κρίση και τις συνθήκες που βιώνει σήμερα η ανθρωπότητα, της πανδημίας covid και της αθρόας μετανάστευσης (Τάκης, 2017, σ. 79).

Οι συνθήκες αυτές βρίσκουν κατάλληλο έδαφος για κοινωνική διάσπαση και πόλωση με την υιοθέτηση ρητορικών μίσους που εντείνουν την κατάσταση επικινδυνότητας του

δημοκρατικού πολιτεύματος μέσω της μεγάλης προβολής από τα ΜΜΕ, το διαδίκτυο και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Ακριβοπούλου, 2016, σ. 192, Ιγγλεζάκης, 2016, σ. 170). Οι νέοι ορίζοντες που άνοιξε ο κυβερνοχώρος με την πρωτοφανή ποικιλομορφία περιεχομένου στην αλληλεπίδραση των ανθρώπων και στην επικοινωνία, μπορεί να βοήθησαν στην ανταλλαγή ιδεών και απόψεων των ανθρώπων που βρίσκονται διασκορπισμένοι σε ένα παγκοσμιοποιημένο, πλην αποκεντρωμένο περιβάλλον και στην ανωνυμία των χρηστών, πρόσφεραν όμως τον κίνδυνο της διάδοσης του μισαλλόδοξου λόγου από την ανεξέλεγκτη πρόσβαση χρηστών ακραίων ιδεολογιών και από τον ελλιπή και περιορισμένο έλεγχο. Στην κοινωνία της πληροφορίας είναι δύσκολο το δίκαιο να διαμορφώσει συμπεριφορές εξαιτίας της απουσίας ορίων και της παγκόσμιας εμβέλειας. Εξάλλου, οι τεχνολογικές εξελίξεις αλλάζουν ραγδαία με αποτέλεσμα οι ρυθμιστικοί κανόνες να χάνουν την ικανότητά τους, διότι αλλάζουν τα τεχνολογικά δεδομένα. Αν και η πολιτική της Ευρωπαϊκής ένωσης είναι να αναθεωρεί συχνά τις Οδηγίες που εκδίδει, τα κράτη-μέλη δεν προσαρμόζονται στις τεχνολογικές αλλαγές και δείχνουν μια διστακτικότητα στην εφαρμογή των δικαιοκρινών ρυθμίσεων, καθώς και μια ανασφάλεια στην καταστολή της παραβατικότητας και την επιβολή κυρώσεων (Μήτρου, 2002, σ.σ. 27-30).

Οι παραβιάσεις στο διαδίκτυο που αφορούν τη διάδοση της ρητορικής μίσους και στα ζητήματα που αναφύονται εμπλέκεται η δημόσια και ιδιωτική ζωή των ατόμων και καθήκον είναι στους κρατικούς φορείς να προστατεύσουν τα βασικά έννομα αγαθά που απειλούνται. Η ρύθμιση της συμπεριφοράς στο διαδίκτυο από τις μεγάλες εταιρίες λογισμικού και πρόσβασης με πρωτόκολλα και κανόνες δεν μπορεί να αντικαταστήσει την αρμοδιότητα του νομοθέτη για περιορισμό των ελευθεριών, παρά μόνον να την συμπληρώσει. Στη στάθμιση των συγκρουόμενων συμφερόντων πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι ιδιαιτερότητες του διαδικτύου λόγω της ανωνυμίας της επικοινωνίας, της δυνατότητας συγκάλυψης των μηνυμάτων μίσους, της εμπλοκής πολλών διαφορετικών δικαιοδοσιών, του επιμερισμού των ευθυνών και της δυσκολίας των ελέγχων εξαιτίας της παγκόσμιας κλίμακας του διαδικτύου και της γεωγραφικής θέσης των ιστοτόπων (Μαντζούφας, 2010).

Η θεωρία της αυστηρής παρακολούθησης και της λογοκρισίας για να μειωθεί ο όγκος της ρητορικής μίσους στον κυβερνοχώρο δεν είναι εφικτή γιατί θα είχε επιπτώσεις στον σημαντικό ρόλο του διαδικτύου ως φόρουμ ελεύθερης συζήτησης και διαλόγου. Το γεγονός ότι οι μεγαλύτεροι ιστοτόποι είναι ιδιοκτησίας ιδιωτικών εταιρειών σημαίνει ότι είναι δύσκολο να τηρήσουν τους νόμους των κυβερνήσεων γιατί υπακούν στον νόμο της αγοράς

και του κέρδους και το μόνο που μπορεί να αλλάξει την πολιτική τους είναι η πίεση των ίδιων των χρηστών¹.

1.1.1 Εννοιολογικό πλαίσιο του όρου ελευθερία της έκφρασης, η θεμελιώδης αξία της και οι νομικές βάσεις

Το δικαίωμα της ελευθερίας έκφρασης γνώμης είναι γνωστό αρχικά από την αρχαία Αθήνα, όπου κυριαρχούσε το δημοκρατικό ιδεώδες της ελευθερίας του λόγου και ήταν βασικό στοιχείο της προσωπικότητας του ατόμου και κατόπιν στη Ρωμαϊκή εποχή (Δαγτόγλου, 2012, σ. 340, Βλαχόπουλος, 2017, σ. 284). Επιβεβαιώθηκε από την Αγγλική διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου το 1689 και με το άρθρο 11 και κατοχυρώθηκε ως το πιο πολύτιμο δικαίωμα του ανθρώπου από τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη στη Γαλλική Επανάσταση το 1789² (Παπασπύρου, 2016, σ. 91). Στις ΗΠΑ το 1791 αναγνωρίζεται το δικαίωμα της ελευθερίας του λόγου χωρίς κανένα περιορισμό στην πρώτη τροποποίηση του Συντάγματος και στην Ελλάδα αποτέλεσε θεμελιώδης αξία στο σχέδιο Συντάγματος του Ρήγα Βελεστινλή και αναφέρεται στο Σύνταγμα του Άστρους (1823), της Τροιζήνας (1827) και του Όθωνα (1844) (Γκότση, 2020, σ. 11). Το ελληνικό Σύνταγμα (1975/1986/2001/2008) στο άρθρο 14 παρ. 1 αναφέρει “Καθένας μπορεί να εκφράζει και να διαδίδει προφορικά, γραπτά και δια του τύπου τους στοχασμούς του τηρώντας τους νόμους του Κράτους”³. Το δικαίωμα αυτό προστατεύεται ρητά και στην Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (1948) στο άρθρο 19, όπου αναφέρεται “Καθένας έχει το δικαίωμα της ελευθερίας της γνώμης και της έκφρασης, που σημαίνει το δικαίωμα να μην υφίσταται δυσμενείς συνέπειες για τις απόψεις του, και το δικαίωμα να αναζητεί, να παίρνει και να διαδίδει πληροφορίες και ιδέες, με οποιοδήποτε μέσο έκφρασης, και από όλο τον κόσμο”⁴. Όλοι οι άνθρωποι είναι ελεύθεροι και ίσοι στην αξιοπρέπεια και τα θεμελιώδη δικαιώματα. Στον δε Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της

1 <https://s3.amazonaws.com/webprofile-ngos/Files/45/%CE%A3%CE%A5%CE%9D%CE%94%CE%95%CE%A3%CE%9C%CE%9F%CE%99.pdf>

2 1789: Η Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη | Ημεροδρόμος (imerodromos.gr)

3 <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/8c3e9046-78fb-48f4-bd82-bbba28ca1ef5/SYNTAGMA.pdf>

4 <https://unric.org/el/>

Ευρωπαϊκής Ένωσης που αποτελεί δίκαιο αυτής κατοχυρώνει στο άρθρο 11 την ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης και στο άρθρο 10 την ελευθερία σκέψης και συνείδησης⁵

Από τα ανωτέρω κείμενα συμπεραίνεται ότι η ελευθερία έκφρασης προστατεύει την γνώμη που εκφράζεται με κάθε τρόπο και μέσο (Δαγτόγλου, 2012, σ. 343), ένας τρόπος διάδοσης και έκφρασης της γνώμης είναι το Διαδίκτυο (Καράκωστας, 2009, σ. 41), το οποίο ως μέσο επικοινωνίας από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) προστατεύεται στο άρθρο 10 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ)⁶. Είναι σημαντικό για τον άνθρωπο να εκφράζεται ελεύθερα και οι απόψεις και οι πεποιθήσεις του είναι σημαντικό κομμάτι της ταυτότητάς του και κάθε περιορισμός της ελευθερίας αυτής ακυρώνει την προσωπικότητά του. Μέσα από τον διάλογο και τη συζήτηση γεννιούνται ιδέες, υπάρχει κοινωνική αλληλεπίδραση. Η συμμετοχή θεωρείται ανθρώπινο δικαίωμα και καθορίζει την ιδιότητα του πολίτη και η ελεύθερη ανταλλαγή των ιδεών συμβάλλει στην ανάπτυξη και ευημερία της κοινωνίας (Φιλάνδρας, 2020).

Η ελευθερία της έκφρασης⁷ είναι απαραίτητη στην αναζήτηση της γνώσης και της αλήθειας (Mill, 2001, p.19). Θεωρείται η κορωνίδα των βασικών ατομικών δικαιωμάτων σε μια δημοκρατική κοινωνία και το δικαίωμα αυτό της ελευθερίας του λόγου αποτελεί έκφανση της προσωπικής αυτονομίας που προάγει την αυτοπραγμάτωση (Baker, 1989) και έχει κατοχυρωθεί από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και από τα Συντάγματα δημοκρατικών χωρών (Φιλάνδρας, 2020). Υπόκειται σε περιορισμούς και σταθμίσεις, προκειμένου να διαφυλαχθούν έννομα αγαθά που προστατεύονται από το σύνταγμα, γιατί ο λόγος έχει τη δυνατότητα να βλάψει άλλους και να απειλήσει και την ίδια την κοινωνία.

Το δικαίωμα της ελευθερίας έκφρασης μπορεί να περιορισθεί υπό συγκεκριμένες συνθήκες, εάν υπονομεύει τα θεμελιώδη δικαιώματα των άλλων. Στην περίπτωση αυτή η τυπική ισοδυναμία των διατάξεων του Συντάγματος (Χρυσόγονος, 2002, σ.σ. 102-103) σημαίνει και την ισοδυναμία των ατομικών δικαιωμάτων και δεν επιτρέπεται η ιεράρχησή τους (Τσάτσος, 1988, 296) και στα συγκρουόμενα δικαιώματα επιτυγχάνεται λύση με

5 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex%3A12016P%2FTXT>

6 https://www.echr.coe.int/Documents/Handbook_non_discrim_law_ELL.pdf

7 Πολλοί συγγραφείς χρησιμοποιούν διάφορους όρους για το δικαίωμα αυτό, όπως: ελευθερία γνώμης, ελευθερία του λόγου, ελευθερία διάδοσης ιδεών, ελευθερία πληροφόρησης, ελευθερία έκφρασης του λόγου (Παραράς, 2001, σ. 83).

προτεραιότητα του ενός αντί του άλλου και όχι αφηρημένα (Χρυσόγονος, 2002, σ.σ. 102-103). Με τη διαδικασία της στάθμισης επιζητείται η πρακτική εναρμόνιση και των δύο.

Οι άνθρωποι είναι ελεύθεροι να εκφράζουν τις σκέψεις και τις απόψεις τους και το κάθε κράτος-μέλος κατά το άρθρο 10⁸ της ΕΣΔΑ που επιθυμεί να περιορίσει τον ελεύθερο λόγο πρέπει να πληρούνται οι προϋποθέσεις που έχει ορίσει το άρθρο, άλλως ο περιορισμός σημαίνει παραβίαση. Οι διατυπώσεις, περιορισμοί, κυρώσεις και προϋποθέσεις επιτρέπονται, όταν συντρέχουν πειστικές κοινωνικές ανάγκες και δεν πρέπει να είναι υπέρμετροι, αλλά ανάλογοι της ανάγκης. Η ΕΣΔΑ στο άρθρο 17 απαγορεύει την κατάχρηση των δικαιωμάτων και συγκεκριμένα πράξεις, όπως ακραία παραδείγματα της ρητορικής μίσους του διαδικτύου που δεν είναι συμβατές με τις αξίες και δικαιώματα που εγγυάται η Σύμβαση, δηλαδή την κοινωνική ειρήνη, τον σεβασμό στη διαφορετικότητα, την ανεκτικότητα και τη μη διάκριση⁹.

Η προστασία της ελευθερίας έκφρασης είναι ο κανόνας και η εξαίρεση ο περιορισμός. Τα επιχειρήματα αυτού του μοντέλου στρέφονται κατά των απαγορεύσεων της ρητορικής μίσους υποστηρίζοντας ότι οι απαγορεύσεις αυτές δεν αποδίδουν και φέρνουν τα αντίθετα αποτελέσματα από τα επιθυμητά. Οι υποστηρικτές των απαγορεύσεων στον μισαλλόδοξο λόγο θεωρούν ότι πρέπει να προστατευτούν σημαντικά συμφέροντα των μειονοτικών πληθυσμών και η εξάλειψη των διακρίσεων και η ισότητα επιτυγχάνονται με τον περιορισμό των μισαλλόδοξων απόψεων. Η υπερβολική ελευθερία στην προστασία της ελεύθερης γνώμης είναι επικίνδυνη γιατί οδηγείται σε ασυδοσία. Η απαγόρευση δε του απεχθούς περιεχομένου είναι θεμιτή και άκρως αναγκαία γιατί η Ευρωπαϊκή ιστορία έχει επιβεβαιώσει ότι μπορούν να κυριαρχήσουν ολοκληρωτικές ιδεολογίες. Δεν αμφισβητεί κανείς ότι για κάποιους η ρητορική μίσους είναι προσβλητική και προκαλούνται τραύματα στους ανθρώπους που γίνονται αποδέκτες μισαλλόδοξων μηνυμάτων, τα οποία δεν συμβάλλουν καθόλου στη διεξαγωγή διαλόγου και στην πρόοδο (Λιακάκη, 2016, σ. 20). Η απαγόρευση της ρητορικής μίσους δεν σημαίνει περιορισμό της ελευθερίας έκφρασης, αλλά απαίτηση πραγμάτωσής της. Η ελευθερία του λόγου οφείλει να διατηρεί τρεις μινιμαλιστικούς όρους, *μια ελάχιστη διανομή, μια ελάχιστη κατανόηση και έναν ελάχιστο σεβασμό (minimal distribution, minimal comprehension and minimal consideration)* (Παπαδοπούλου, 2019, σ. 345).

8 “Κάθε άνθρωπος έχει δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης. Το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει την ελευθερία για κάθε άνθρωπο να φέρει άποψη και να λαμβάνει και να επικοινωνεί πληροφορίες και ιδέες χωρίς παρεμβάσεις από δημόσιες αρχές και ανεξαρτήτως συνόρων”

9 <https://s3.amazonaws.com/webprofile-ngos/Files/45/%CE%A3%CE%A5%CE%9D%CE%94%CE%95%CE%A3%CE%9C%CE%9F%CE%99.pdf>

1.1.2 Μα τι είναι, επιτέλους, η ρητορική μίσους;

Το Συμβούλιο της Ευρώπης στην Επιτροπή Υπουργών με τη Σύσταση 97(20)¹⁰ το 1997 όρισε τη ρητορική μίσους (hate speech) ως *“Κάθε μορφή έκφρασης που διαδίδει, υποκινεί, προωθεί ή δικαιολογεί το ρατσιστικό μίσος, την ξενοφοβία, τον αντισημιτισμό ή άλλες μορφές μίσους που βασίζεται στη μισαλλοδοξία, συμπεριλαμβανομένων αυτής που εκφράζεται μέσω του επιθετικού εθνικισμού και εθνοκεντρισμού, των διακρίσεων και της εχθρότητας κατά των μειονοτήτων, των μεταναστών και των ανθρώπων με καταγωγή από την αλλοδαπή”*. Ο ορισμός αυτός εμπλουτίστηκε κι από άλλα χαρακτηριστικά και έχουν ενταχθεί στο πλαίσιο αντίληψης της ρητορικής μίσους από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας (ECRI), όπως *“Η προάσπιση, προαγωγή ή υποκίνηση, με κάθε μέσο, της δυσφήμισης, του μίσους ή της εξύβρισης ενός ανθρώπου ή μίας ομάδας ανθρώπων, καθώς επίσης η παρενόχληση, προσβολή, απόδοση αρνητικών στερεοτύπων και στιγματισμού ή απειλής ενός ανθρώπου ή μιας ομάδας ανθρώπων και η δικαιολόγηση όλων των προαναφερομένων τύπων έκφρασης, βάσει φυλής, χρώματος, καταγωγής, εθνικότητας, ηλικίας, αναπηρίας, γλώσσας, θρησκείας ή πίστης, βιολογικού ή κοινωνικού φύλου, ταυτότητας φύλου, σεξουαλικού προσανατολισμού και άλλων προσωπικών χαρακτηριστικών ή κατάστασης”* (Council of Europe, 2016).

Η ρητορική μίσους, ένας νεολογισμός, είναι μια δημόσια, αρνητική έκφραση που συναντάται σε οποιαδήποτε μορφή έκφρασης του γραπτού, προφορικού λόγου και σε κάθε είδους έκφραση, όπως η τέχνη, οι εικόνες, τα φόρουμ, τα ηλεκτρονικά μηνύματα, τα βίντεο, η μουσική, τα ιστολόγια, τα διαδικτυακά παιχνίδια και οι αναρτήσεις στο διαδίκτυο. Καλλιεργείται ιδιαίτερα στο διαδίκτυο η ρητορική μίσους γιατί διευκολύνεται από την εύκολη πρόσβαση, την ευρύτητα διάδοσης της πληροφορίας, τη διαδραστικότητα, τη δυνατότητα μετάδοσης μηνυμάτων και της συγκάλυψης αυτών, την προσέλκυση οπαδών, τον εντοπισμό ομοϊδεατών, το χαμηλό κόστος, την ανωνυμία, ότι μπορούν οι χρήστες να γράφουν ό, τι θέλουν χωρίς αποδείξεις, την άνθιση της συνωμοσιολογίας, την άμεση βία και τη μαζική κινητοποίηση κατά ευάλωτων στόχων (Μαρδάκη, 2013).

Η βασική αιτία γέννησης της ρητορικής μίσους είναι η έλλειψη σεβασμού στη διαφορετικότητα και η μη επαρκής εκπαίδευση στον σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Η ρητορική μίσους είναι η έκφραση μίσους που προωθεί τη βία προς ένα άτομο ή μια ομάδα

¹⁰ <https://rm.coe.int/1680505d5b>

ατόμων που διαφοροποιούνται με ορισμένα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ταυτότητάς τους και τα σχόλια που χρησιμοποιεί η κυρίαρχη ομάδα έναντι των ομάδων αυτών είναι προσβλητικά, υβριστικά, έως και απειλητικά. Οι θύτες επιτίθενται στα θύματα από προκατάληψη και στερεοτυπικές πεποιθήσεις και δεν κατακρίνεται η συμπεριφορά του θύματος για κάτι που έχει κάνει, αλλά η ίδια η ύπαρξή του. Είναι μια επίθεση ταυτότητας. Η ρητορική του μίσους στην Ελλάδα κυριαρχεί στο διαδίκτυο μέσω των κοινωνικών δικτύων και των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Με μια απλή “βόλτα” σε λογαριασμούς διαφόρων ιστοτόπων αντιλαμβάνεται κανείς τον κοινωνικό διχασμό σε μεγάλα κρίσιμα ζητήματα. Εξελίσσεται ένας ιδιότυπος διαδικτυακός εμφύλιος πόλεμος που ενδυναμώνει τον άκρατο φανατισμό καταγράφοντας σχόλια λεκτικής/ρατσιστικής βίας προκαλώντας εντάσεις και στην πιο επικίνδυνη μορφή του λόγου αυτού είναι τα εγκλήματα μίσους. Παράδειγμα ρητορικής μίσους είδαμε στο διαδίκτυο με χυδαίες ακροδεξιές αναρτήσεις κατά του δημάρχου Θεσσαλονίκης Γιάννη Μπουτάρη για το Μακεδονικό και με τις ακραίες αυτές αντιλήψεις ενεργοποιήθηκαν ακροδεξιοί θύλακες και προπηλάκισαν οι “Μακεδονομάχοι” τον Μπουτάρη την ημέρα της γενοκτονίας του ποντιακού λαού με δικαιολογία την ψευδή πληροφορία ότι είχε επιτρέψει την ίδια ημέρα παρέλαση των ομοφυλοφίλων. Επίσης περιπτώσεις βίας και αυτοδικίας ήταν οι δολοφονίες του Φύσσα, Κωστόπουλου, η τραγωδία της Marfin κ.ά. (Ραβανός, 2018, Βαμβακάς, 2018).

Σε έρευνα του Πανεπιστημίου Stanford οι ερωτηθέντες απάντησαν ότι συναντούσαν τη ρητορική μίσους στο διαδίκτυο τακτικά και οι συχνότεροι στόχοι ήταν τα άτομα ΛΟΑΤΚΙ (Λεσβιακά, Ομοφυλόφουλα, Αμφισεξουαλικά, Τρανσεξουαλικά, Κουίρ, Ίντερσεξ άτομα) 70%, οι μουσουλμάνοι 60% και οι γυναίκες (σεξιστική ρητορική μίσους)¹¹.

Στην Ελλάδα, που η σύσταση του πληθυσμού τα τελευταία χρόνια έχει αλλάξει από οικονομικούς μετανάστες και πρόσφυγες από χώρες εμπόλεμης ζώνης και χώρες του τρίτου κόσμου, η πλειοψηφία των Ελλήνων εναντιώθηκε κατά των μεταναστών επιδεικνύοντας προκατάληψη, ρατσισμό και διακρίσεις. Ξενοφοβικές αντιλήψεις για τους μετανάστες που διεκδικούν τις εργασίες των Ελλήνων και ο κίνδυνος ότι απειλείται η ζωή μας και η ταυτότητά μας ανθούν στην ακροδεξιά ρητορική μίσους και ισχυροποιούνται στους πολίτες που έχουν ως ερείσματα τον φόβο και την άγνοια. Η ρητορική μίσους είναι διάχυτη και ανεξερεύνητη. Ιδίως δε από το 2010 σημειώθηκαν εκδηλώσεις μίσους στο διαδίκτυο για τους

11 <https://www.wsj.com/articles/most-students-dont-know-when-news-is-fake-stanford-study-finds-1479752576>

πολιτικούς, τους ισχυρούς ξένους, τους Εβραίους, τους Ευρωπαίους, τους τραπεζίτες κλπ. Διχαστικές ρητορικές μίσους παρατηρήθηκαν και με το δημοψήφισμα το 2015 και τη διάκριση μνημονίου και αντιμνημονίου. Διαδικτυακοί σχολιασμοί “έδιναν και έπαιρναν”, χιουμοριστικά υποτίθεται, για “κρεμάλες” στο Σύνταγμα, στιγματισμό των καναλιών της τηλεόρασης, μιμήσεις εθνικιστικών και ναζιστικών συμβόλων και δημιουργούσαν το σκηνικό ενός εμφυλίου πολέμου που δύσκολα μέχρι σήμερα μπορεί να ξεπεραστεί, εάν δεν γίνουν οι παρενέργειες αντιληπτές και από την πολιτεία, ώστε να διαμορφώσει πιο σαφείς οριοθετήσεις (Βαμβακάς, 2018).

Τα θύματα που γίνονται συχνά αντικείμενα λεκτικής και συναισθηματικής κακοποίησης και σωματικής βίας από την προπαγάνδα μιας βλαβερής ιδεολογίας αισθάνονται κατάθλιψη, πόνο, απελπισία, στρες, θυμό και φόβο για την τυχόν πραγματοποίηση των διαδικτυακών απειλών με αποτέλεσμα να οδηγούνται στην κοινωνική απομόνωση (Awan & Zempri, 2015). Η βία που παίρνει το θύμα αναπαράγει αντί βία, που μπορεί να στρέφεται προς άλλους ή προς τον ίδιο του τον εαυτό. Η χαμηλή αυτοπεποίθηση και αυτοεκτίμηση των θυμάτων από τις ακραίες συμπεριφορές της ρητορικής μίσους που έχουν εισπράξει, τους οδηγεί πολλές φορές και σε αυτοκαταστροφικές ενέργειες, όπως η αυτοκτονία (Jay, 2009, p.p. 81-101).

Μια έρευνα του προγράμματος SELMA (Social and Emotional for Mutual Awareness)¹² συμπεραίνει ότι η ρητορική μίσους έχει συνέπειες στην ψυχολογική ευεξία των ανθρώπων βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα, τα θύματα αισθάνονται μοναξιά, απομόνωση, διαταραχές ύπνου, παραβίαση της αξιοπρέπειά τους και ανασφάλεια. Οι επιπτώσεις της ρητορικής μίσους στους ανθρώπους είναι αποτέλεσμα πολλών παραγόντων, όπως των εμπειριών του παρελθόντος, της σωματικής και ψυχολογικής δύναμης και των διαθέσιμων πηγών υποστήριξης. Η ρητορική μίσους στο διαδίκτυο έχει κοινωνικό κόστος γιατί δημιουργεί κλίμα φόβου και πόλωσης στην κοινωνία και γιγαντώνονται τα φαινόμενα μίσους και ρατσισμού. Δυστυχώς, η έκθεση¹³ του προγράμματος SELMA αναφέρει ότι οι νέοι άνθρωποι είναι αδιάφοροι απέναντι στη διαδικτυακή ρητορική μίσους. Την αναγνωρίζουν ως αστείο και αυτή η άποψη και θέση της μη απόρριψης οδηγεί σε μιμητικές συμπεριφορές.¹⁴

12 <https://hackinghate.eu/>

13 <https://hackinghate.eu/assets/documents/hacking-online-hate-research-report-1.pdf>

14 <https://www.safeline.gr/synepeies-ths-rhthorikhs-misous-sto-diadiktyo/>

Για την αποφυγή αυτών των δεινών που συνδέονται με τις επιπτώσεις της ρητορικής μίσους τα θύματα προσβλέπουν στην απαγόρευση αυτής. Αν επιδιώξουμε τη φίμωση του μισαλλόδοξου λόγου γιατί έχει δυσάρεστες επιπτώσεις στα θύματα είναι σαν ορίζουμε τη σιωπή ως ένα βασικό κανόνα της κοινωνικής οργάνωσης. Εάν επιβάλλουμε περιορισμούς στην ελευθερία έκφρασης εξαιτίας των επιπτώσεων από το περιεχόμενο των ρατσιστικών μηνυμάτων προσυπογράφουμε τη λογοκρισία, αντίθετα εάν συμφωνούμε με την προστασία της ελευθερίας έκφρασης γινόμαστε αδιάφοροι απέναντι στο απόλυτο κακό και τις επιπτώσεις του που προκαλεί η ρητορική μίσους.

Οι προβληματισμοί αυτοί είναι ερωτήματα για σκέψη. Μπορεί ο διάλογος να ανακόψει τη ρητορική μίσους; Βοηθά με αποτελεσματικό τρόπο ο αντίλογος να ανακόψει τον φασιστικό/ρατσιστικό λόγο; Οι νομοθετικές απαγορεύσεις είναι ικανές να εξαλείψουν τη ρητορική μίσους ή θα λειτουργεί υπόγεια, όπως έγινε με την εμφάνιση και δυναμική της Χρυσής Αυγής και με τους αντιρατσιστικούς λόγους της Βαϊμάρης που ευνόησαν την άνοδο του Χίτλερ (Τσακουράκης, 2013). Αντίθετη άποψη εκφράζει ο Μπίστης (2013), ο οποίος υποστηρίζει ότι η ρητορική μίσους δεν αντιμετωπίζεται με μοναδικό όπλο τον αντίλογο.

Οι διαφορετικές αντιτιθέμενες απόψεις σχετικά με τις ενστάσεις και τα όρια της ελευθερίας της έκφρασης δημιουργούν προβληματισμούς και ανησυχία στα κράτη με το ποιος θα έχει τη δικαιοδοσία να καθορίζει τι εντάσσεται στη ρητορική μίσους και τι όχι. Πώς θα προστατευθούν ιδέες και πεποιθήσεις που έχουν ελάχιστη απήχηση και η πλειονότητα του πληθυσμού μιας πολιτικής ενότητας τις χαρακτηρίζει ανατρεπτικές; Δεν μπορεί να ελέγχουν τα ΜΜΕ, όσοι έχουν εξουσία και δύναμη και να μην έχουν το δικαίωμα, όσοι διαφωνούν να εκφράζουν την αντίθεσή τους. Ο καθένας δικαιούται να έχει βήμα, ώστε να διατρανώνει τη διαφωνία του.

Εύλογα δημιουργείται το ερώτημα αν θα πρέπει να απαγορεύονται λέξεις ή φράσεις που προκαλούν συναισθηματική ζημιά και όχι φυσική βία που περιλαμβάνει τη σωματική, τη λεκτική και την ψυχολογική βία.¹⁵ Με τον περιορισμό της ελευθερίας έκφρασης κινδυνεύουν και τα κινήματα, τα πολιτικά κόμματα και τα συνδικαλιστικά σωματεία που προασπίζονται δημοκρατικά δικαιώματα. Μια φιλελεύθερη κοινωνία με σοβαρότητα και αποφασιστικότητα πρέπει να απαγορεύσει τη ρητορική μίσους νομοθετικά με τέτοιο τρόπο που να θωρακίζει το δικαίωμα στην ελευθερία έκφρασης παράλληλα.

15 (Παπαρίζος, 2018)

Οι κυβερνήσεις που έχουν τη βούληση να καταπολεμήσουν την ιδεολογία του μίσους με τη χρησιμότητα λογοκριτικών παρεμβάσεων θα καταφέρουν να αποκαλύψουν τον ρατσιστικό λόγο που ενυπάρχει στα κυρίαρχα ΜΜΕ, σε πολιτικούς και σε όσους επηρεάζουν την κοινή γνώμη. Η ελευθερία της έκφρασης εξυπηρετεί την επίτευξη του στόχου μιας καλύτερης κοινωνίας, γιατί αποτελεί εγγύηση και προϋπόθεση για τη χειραφέτηση των καταπιεσμένων μειονοτήτων και για την εδραίωση της δημοκρατίας (Ζάχος, 2018).

1.1.3 Το νομοθετικό πλαίσιο της ρητορικής μίσους

Μπορεί ο άνθρωπος να είναι ελεύθερος από τη φύση του, ώστε να εκφράζεται, να σκέφτεται και να δημιουργεί ελεύθερα και η ελευθερία της έκφρασης να συνδέεται με την ολοκλήρωση της προσωπικότητάς του και με την ανάπτυξη των ικανοτήτων και των δυνατοτήτων του (Φώτος, 2017), εν τούτοις δεν μπορούμε να αδιαφορούμε για τον αντίκτυπο των λόγων και να μην υπάρχουν περιορισμοί.

Αυτό εμφανίζεται και από το άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος που ενώ θεσπίζει το δικαίωμα στην έκφραση, στην ίδια παράγραφο το περιορίζει, *εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη*. Εξάλλου στο άρθρο 2 του Συντάγματος η υπέρτατη υποχρέωση της Πολιτείας είναι η προστασία της αξίας του ανθρώπου. Στον ποινικό κώδικα και στα άρθρα 361, 362, 363 τιμωρούνται όσοι διαπράττουν το αδίκημα της εξύβρισης, της δυσφήμισης και της συκοφαντικής δυσφήμισης και ο νομοθέτης επεκτείνει την προστασία της τιμής και της υπόληψης, ακόμα και στη μνήμη των νεκρών (365 ΠΚ). Εκτός όμως από τις ανωτέρω περιπτώσεις ο νομοθέτης στη χώρα μας έχει προβλέψει και διατάξεις για την καταπολέμηση του ρατσισμού, της ξενοφοβίας και της μισαλλοδοξίας. Και ενώ υπήρχε από το 1979 νόμος (Ν. 927/979) σύμφωνα με τη Διεθνή Σύμβαση του ΟΗΕ (1965) για την κατάργηση κάθε μορφής των φυλετικών διακρίσεων τροποποιήθηκε με τον Ν. 4285/2014 που μετέφερε τις ρυθμίσεις της απόφασης-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ¹⁶ μέσω του ΠΚ και με το άρθρο 1 του Ν. 4285/2014 ορίζει *“όποιος με πρόθεση, δημόσια, προφορικά ή δια του τύπου, μέσω του διαδικτύου ή με οποιοδήποτε άλλο*

16 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32008F0913&from=EN>

μέσο ή τρόπο, υποκινεί, προκαλεί, διεγείρει ή προτρέπει σε πράξεις ή ενέργειες που μπορούν να προκαλέσουν διακρίσεις, μίσος ή βία κατά πρόσωπου ή ομάδας προσώπων, που προσδιορίζονται με βάση τη φυλή, το χρώμα, τη θρησκεία, τις γενεαλογικές καταβολές, την εθνική ή εθνοτική καταγωγή, το σεξουαλικό προσανατολισμό, την ταυτότητα φύλου ή την αναπηρία, κατά τρόπο που εκθέτει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη ή ενέχει απειλή για τη ζωή, την ελευθερία ή τη σωματική ακεραιότητα των ως άνω προσώπων, τιμωρείται με φυλάκιση τριών (3) μηνών έως τριών (3) ετών και με χρηματική ποινή πέντε έως είκοσι χιλιάδων (5.000 – 20.000) ευρώ”. Παράλληλα με τη διάταξη αυτή συνδυάζεται το άρθρο 184 παρ. 1,2 ΠΚ με τις οποίες:

1. “Όποιος δημόσια με οποιονδήποτε τρόπο ή μέσω του διαδικτύου προκαλεί ή διεγείρει σε διάπραξη πλημμελήματος ή κακουργήματος και έτσι εκθέτει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη τιμωρείται με φυλάκιση έως ένα έτος ή με χρηματική ποινή.
2. Με φυλάκιση έως τρία έτη ή χρηματική ποινή τιμωρείται η πράξη της προηγούμενης παραγράφου αν με αυτήν επιχειρείται η τέλεση βιαιοπραγιών κατά ομάδας ή πρόσωπου που προσδιορίζεται με βάση τα χαρακτηριστικά της φυλής, το χρώμα, την εθνική ή εθνοτική καταγωγή, τις γενεαλογικές καταβολές, τη θρησκεία, την αναπηρία, το γενετήσιο προσανατολισμό, την ταυτότητα ή τα χαρακτηριστικά φύλου. Στην περίπτωση αυτή δεν εφαρμόζεται το άρθρο 82 Α.” Στο άρθρο 10 του Ν. 4285/2014 εισάγεται στον Ποινικό Κώδικα η διάταξη 81Α που προβλέπει στις περιπτώσεις των ρατσιστικών εγκλημάτων μεγαλύτερες ποινές.

Για την αντιμετώπιση της ρατσιστικής βίας με το ΠΔ 132/2012 έχει συσταθεί ειδικό τμήμα σε κάθε αστυνομική διεύθυνση της ελληνικής αστυνομίας με αρμόδιο ειδικό εισαγγελέα προκειμένου να συγκεντρώνει στοιχεία και να σχηματίζει δικογραφίες που αφορούν φυλετικές διακρίσεις. Ειδικά μετά τις ποινικές διώξεις εναντίον της Χρυσής Αυγής για τη δολοφονία του Παύλου Φύσσα μειώθηκαν αισθητά οι δημόσιες επιθέσεις βίας.

Από τις παραπάνω διατάξεις διαφαίνεται η ανησυχία του νομοθέτη στη χώρα μας να περιορίσει και περιθωριοποιήσει τον ρατσισμό, τη ξеноφοβία και τη μισαλλοδοξία που εξαιτίας της οικονομικής κρίσης αυξήθηκαν τα περιστατικά στο διαδίκτυο της ρητορικής μίσους. Μάλιστα η ελληνική νομοθεσία πρωτοπορεί με τις ποινικά κολάσιμες διακρίσεις, όπως η διάκριση σεξουαλικού περιεχομένου, ταυτότητας φύλου και αναπηρίας που δεν

εντοπίζονται στις νομοθεσίες άλλων χωρών εκτός της Ισπανίας και Λιθουανίας. Τα δε πολιτικά κόμματα πολλές φορές υιοθέτησαν τον μισαλλόδοξο λόγο (π.χ. Χρυσή Αυγή) και πολλοί χρήστες διακίνησαν με λόγο ακραίες ιδεολογίες ή υποκίνησαν με πράξεις ή ενέργειες δημοσίως προκαλώντας σε κάποιους μίσος και βία ή αδιαφορώντας για την παραβίαση του δικαιώματος της ελευθερίας μένοντας αμέτοχοι και σιωπηλοί (Φιλάνδρας, 2020, Assimakopoulos & Baider, 2017, Γαζάκης και Συρρή, 2014).

Η ρητορική μίσους αν και είναι ποινικά κολάσιμη διακρίνεται σε δύο κατηγορίες στη σκληρή (hard) που τιμωρείται από τον νόμο και στην ήπια (soft) που προβληματίζει, γιατί προωθεί διακρίσεις και τη μισαλλοδοξία (Assimakopoulos & Baider, 2017).

Οι κυβερνήσεις των ΗΠΑ δίνουν προτεραιότητα στην προστασία της ελεύθερης έκφρασης υπεράνω κάθε δικαιώματος και ηθικής αξίας και απορρίπτουν την ποινικοποίηση της ρητορικής μίσους. Στο Σύνταγμά τους στην πρώτη τροποποίηση ορίζει ότι το Κογκρέσο δεν μπορεί να περιορίσει την ελευθερία του λόγου και του τύπου με κανένα νόμο. Είναι τόσο δυνατή η προστασία της ελεύθερης έκφρασης που είναι σχεδόν απόλυτη. Επικρατεί η αντίληψη ότι χρειάζεται προνομιακή αντιμετώπιση από την έννομη τάξη (Τσακυράκης, 2021, σ.σ. 23-24).

Αντίθετα στην Ευρώπη ο λόγος θεωρείται ισάξιος με τις άλλες δραστηριότητες του ανθρώπου και δέχεται κι αυτός περιορισμούς, όπως περιορίζονται στην κοινωνία όλες οι ανθρώπινες δραστηριότητες (Τσακυράκης, 2021, σ. 24). Προτάσσονται δηλαδή, οι ευάλωτες ομάδες που θίγονται από τη ρητορική μίσους και ποινικοποιείται ο δημόσιος λόγος του μίσους σύμφωνα με τις διεθνείς συμβάσεις, όπως είναι η Σύμβαση (1948) για την Πρόληψη και Καταστολή του εγκλήματος της Γενοκτονίας, η Διεθνής Σύμβαση (1966) για την Καταπολέμηση κάθε μορφής Φυλετικών Διακρίσεων (ICERD) που στο άρθρο 4 ορίζει ως παράνομη κάθε προπαγανδιστική δραστηριότητα που προωθεί και υποκινεί τη φυλετική διάκριση, το Διεθνές Σύμφωνο¹⁷ (1966) για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ICCPR) στο άρθρο 20 ορίζει ότι “κάθε συνηγορία υπέρ εθνικού, φυλετικού ή θρησκευτικού μίσους, που αποτελεί υποκίνηση σε διάκριση, εχθρότητα ή βία, απαγορεύεται από τον νόμο”.

Η Σύμβαση για το Κυβερνοέγκλημα (2001) είναι ένα ακόμη όπλο του διεθνούς δικαίου από το Συμβούλιο της Ευρώπης και δεσμευτικό νομικό εργαλείο. Είναι

17 [opendocpdf.pdf \(refworld.org\)](#)

κατευθυντήρια οδηγία για κάθε κράτος που έχει εθνική νομοθεσία για το Κυβερνοέγκλημα και λειτουργεί ως πλαίσιο διεθνούς συνεργασίας ανάμεσα στα κράτη και το Πρόσθετο Πρωτόκολλο της Σύμβασης για το Κυβερνοέγκλημα¹⁸(2008) που αφορά την ποινικοποίηση πράξεων ρατσιστικού και ξενοφοβικού χαρακτήρα μέσω των ηλεκτρονικών υπολογιστών και είναι προαιρετικό πρωτόκολλο και χρειάζεται κύρωση από τα συμβαλλόμενα κράτη. Στην Ελλάδα κυρώθηκε με τον Ν. 4411/2016 (Keen & Georgescu, 2015, σ. σ. 174-175).

Η διαφορά των περιπτώσεων της ρητορικής μίσους μεταξύ της ΗΠΑ και της Ευρώπης έχουν σχέση με τις ιστορικές καταβολές και τις κοινωνικές συγκυρίες. Στις ΗΠΑ η στοχοποίηση είναι η μαύρη φυλή λόγω της θεωρίας του ρατσισμού για την ανωτερότητα της λευκής φυλής και στην Ευρώπη κυρίως είναι οι μετανάστες (Daniels, 2008, p.p. 129-154).

Οι υποστηρικτές της ιδέας του ποινικού κολασμού της ρητορικής μίσους πιστεύουν ότι με αυτό τον τρόπο συντελείται πρόληψη των εγκλημάτων μίσους, όμως είναι εξαιρετικά δύσκολο να αποδειχθεί η αιτιώδης συνάφεια ανάμεσα σε ένα έγκλημα μίσους και σε ένα λόγο μίσους. Στην έκθεση *Antisemitism Worldwide* το 2012 του Kantor Center του Πανεπιστημίου του Τελ Αβίβ καταγράφηκαν πράξεις αντισημιτισμού στη Γαλλία 200 και στην Αμερική 99, αν και είναι μεγαλύτερη σε πληθυσμό και γι' αυτό είναι θέμα συζήτησης η πρακτική αποτελεσματικότητα της ποινικοποίησης. Χρειάζεται φειδωλή και φρόνιμη εφαρμογή του σχετικού νόμου, ο οποίος πρέπει να ορίζει με μεγάλη ακρίβεια το αδίκημα (Ζουμπουλάκης, 2015).

Στην Ευρώπη δεν υφίσταται ο ορισμός της ρητορικής μίσους με αποτέλεσμα η πρόεδρος της ΕΕ φον ντερ Λάιεν σε ομιλία της το 2020 για την κατάσταση της Ένωσης ζήτησε επέκταση του καταλόγου των εγκλημάτων της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ)¹⁹ για να περιλαμβάνει τη ρητορική μίσους και τα εγκλήματα μίσους. Η αύξηση αυτών στο διαδίκτυο έχει καταστεί ανησυχητικό φαινόμενο και απαιτείται κοινή δράση της ΕΕ για αντιμετώπιση της πρόκλησης αυτής. Η πρωτοβουλία της επέκτασης διασφαλίζει σε όλα τα κράτη-μέλη το μίσος να ποινικοποιείται με τον ίδιο τρόπο. Η επέκταση στον κατάλογο της ΣΛΕΕ πρέπει να ορίζεται με τα κριτήρια του άρθρου 83 παρ. 1.

- **Η διασυνοριακή διάσταση της ρητορικής μίσους και των εγκλημάτων μίσους**

18 <https://www.lawspot.gr/nomikes-plirofories/nomothesia/n-4411-2016/prostheto-protokollo-tis-symvasis-gia-egklima-ston>

19 https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/IP_21_6561

- **Η ρητορική μίσους και τα εγκλήματα μίσους ως τομέας εγκληματικότητας**
- **Η ρητορική μίσους και τα εγκλήματα μίσους ως τομέας ιδιαίτερος σοβαρής εγκληματικότητας**
- **Εξελίξεις στον τομέα της εγκληματικότητας** (αύξηση λόγω οικονομικών, κοινωνικών και τεχνολογικών αλλαγών και εξελίξεων και πανδημίας covid-19)
- **Καμία εναλλακτική λύση για την επέκταση του καταλόγου των εγκλημάτων της ΕΕ**

Μελέτη της ΕΕ επιβεβαιώνει την κλίμακα και την αυξητική τάση της ρητορικής μίσους και των εγκλημάτων μίσους κατά των Ρομά, Εβραίων, Μουσουλμάνων, ατόμων ασιατικής καταγωγής κατά τη διάρκεια της πανδημίας με απειλές, εκφοβισμό και διαδικτυακή ρατσιστική κακοποίηση. Το 52% των νέων γυναικών έχουν υποστεί σεξουαλική παρενόχληση και σεξιστική διαδικτυακή βία. Το κίνημα #MeToo που άρχισε το 2021 αποκάλυψε λεκτική και σεξουαλική βία στο χώρο του θεάτρου και του αθλητισμού. Από στοιχεία του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2012) δείχνουν ότι στη χώρα μας οι γυναίκες που σπουδάζουν δέχονται διαδικτυακή παρενόχληση (cyberharassment) σε ποσοστό 25%, ενώ τα άτομα με αναπηρίες έχουν πέσει θύματα εγκλημάτων μίσους γιατί θεωρούνται εύκολοι στόχοι και κατώτερα όντα της κοινωνίας (Βλαστός, 2015, s. 7, Sin et al, 2009).

Κεφάλαιο 2: Διακυβέρνηση του Διαδικτύου

“Μην μισείς. Είναι πολύ βαρύ φορτίο”

Μάρτιν Λούθερ Κινγκ

Το διαδίκτυο επιτρέπει στους χρήστες να έχουν εύκολη πρόσβαση, διαδραστικότητα και γρήγορη επικοινωνία σε όλα τα μήκη και τα πλάτη του κόσμου και ενισχύει τη διαδικτυακή ρητορική μίσους, όταν “αφήνεται” να πολλαπλασιάζεται και να εξαπλώνεται, εκτός από τον εικονικό κόσμο και στον πραγματικό. Η εικονική οντότητα των χρηστών συνδέεται άρρηκτα με την πραγματική υπόστασή τους. Μάλιστα ο εικονικός τους κόσμος έχει γίνει σημαντικό κομμάτι του πραγματικού. Έτσι, οι δραστηριότητες των χρηστών στο διαδίκτυο πρέπει να εξετάζονται από το ίδιο πρίσμα αξιών με τις δραστηριότητες εκτός διαδικτύου. Δηλαδή, να υπόκεινται στην ίδια νομοθεσία και να διέπονται από το δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Keen & Georgescu, 2015, σ. σ.169-170).

2.1 Το διαδίκτυο δεν είναι εύκολο να ελεγχθεί

Η ρητορική μίσους είναι πιο ανεκτή στο διαδίκτυο παρά εκτός γιατί υπόκειται σε λιγότερους ελέγχους. Οι haters μπορούν εύκολα να κακομεταχειρίζονται άλλους φορώντας τη μάσκα της ανωνυμίας, εφόσον είναι πιο δύσκολο να εντοπιστούν και να αντιμετωπιστούν. Οι λέξεις πληγώνουν και το ίδιο πληγώνει και το μίσος. Η εντύπωση ότι κάποιος μπορεί να δημοσιεύει ή και να αναδημοσιεύει χωρίς να αφήνει “ίχνη” καλλιεργεί τον μύθο της ατιμωρησίας (Keen & Georgescu, 2015, σ. σ.169-171)

Καθώς όμως οι διάφορες δραστηριότητες των χρηστών που λαμβάνουν χώρα στο διαδίκτυο αυξάνονται εγείρονται ερωτήματα για τους κανόνες που τις διέπουν. Οι ιστότοποι έχουν δικούς τους κανόνες και κώδικες συμπεριφοράς και το ίδιο ισχύει και για τις πλατφόρμες φιλοξενίας. Υπάρχει λοιπόν ανάγκη για γενικές αρχές και κανονισμούς που θα εξασφαλίζουν όλους τους χρήστες. Το εύλογο ερώτημα είναι ποιες θα είναι αυτές οι αρχές

και πώς θα εφαρμοστούν και αυτό είναι το αντικείμενο της διακυβέρνησης του διαδικτύου. Πολλοί ιστότοποι έχουν την έδρα τους στις ΗΠΑ, που έχουν γίνει καταφύγιο ιστοτόπων φασιστικών ομάδων, οι οποίες διαφεύγουν από την Ευρώπη λόγω της αυστηρής νομοθεσίας και καταφεύγουν εκεί γιατί γνωρίζουν ότι στις ΗΠΑ η ρητορική μίσους δεν αντιμετωπίζεται με κατασταλτικά μέσα, εξαιτίας της μεγάλης προστασίας στην ελευθερία της έκφρασης. Αναρωτιέται κανείς ποια θα είναι η αντίδραση και στα πιο βίαια παραδείγματα της διαδικτυακής ρητορικής μίσους; (Keen & Georgescu, 2015, σ. 202, Μαντζούφας, 2010).

Το συμβούλιο της Ευρώπης με την Επιτροπή των Υπουργών το 2007 κατάρτισε μια Σύσταση που όριζε ότι *“οι άνθρωποι έχουν την εύλογη προσδοκία οι υπηρεσίες του διαδικτύου να είναι προσβάσιμες και προσιτές, ασφαλείς, αξιόπιστες και συνεχείς”* (CM/Rec(2007)16). Τα 47 κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης το 2012 ασπάσθηκαν μια Στρατηγική Διακυβέρνησης του Διαδικτύου *“για την προστασία και προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, του κράτους δικαίου και της δημοκρατίας στο διαδίκτυο”*. Μέλημα της Στρατηγικής είναι το διαδίκτυο να διαφυλάττει και να προστατεύει την ελευθερία έκφρασης και την πρόσβαση στην πληροφορία. Η υποχρέωση των κρατών-μελών είναι να διατηρούν ένα σταθερό και ανοιχτό διαδίκτυο, όπου η ασφάλεια, η ιδιωτικότητα και η αξιοπρέπεια θα είναι στοιχεία *“υψίστης σημασίας”*

Τέλος ετοιμάζεται στο συμβούλιο της Ευρώπης μια Επιτομή των Δικαιωμάτων των Χρηστών του Διαδικτύου, όπου να υπάρχει η δυνατότητα για αποτελεσματική άσκηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και πρόσβαση για αποτελεσματικά διορθωτικά μέσα (Keen & Georgescu, 2015, σ. 203).

2.1.1 Διαδικτυακές πλατφόρμες- Μέσα κοινωνικής δικτύωσης

Κύριοι παράγοντες που παίζουν τη ρητορική μίσους στο διαδίκτυο είναι τα ιστολόγια, οι τεχνολογικές πλατφόρμες, μηχανές αναζήτησης, πάροχοι, κοινωνικά δίκτυα, web 2.0 κ.ο.κ. Τα κοινωνικά μέσα είναι διαδραστικά εργαλεία νέας γενιάς που μπορούν οι χρήστες να

δημοσιεύουν περιεχόμενο σε διάφορες μορφές, να το μοιράζονται και να το συνδιαχειρίζονται με άλλους χρήστες, χωρίς να χρειάζονται ιδιαίτερες τεχνικές γνώσεις.

Στην Αμερική με αφορμή τα μηνύματα με περιεχόμενο παράνομης ρητορικής μίσους, που δέχτηκε η ηθοποιός Λέσλι Τζούνς και αναγκάστηκε να ακυρώσει το 2016 τον λογαριασμό της στο Twitter κι αυτό με τη σειρά του να ακυρώσει λογαριασμούς πολλών χρηστών, πολλοί Αμερικανοί αναρωτήθηκαν, εάν έχουν το δικαίωμα να αποφασίζουν οι εταιρείες κοινωνικής δικτύωσης για το εάν το περιεχόμενο των χρηστών τους είναι εντός ή εκτός των κατοχυρωμένων συνταγματικά ελευθεριών λόγου και έκφρασης.

Μάλιστα, το 35% των ερωτηθέντων σε δημοσκόπηση που διενεργήθηκε το 2015 απάντησαν ότι η ρητορική μίσους δεν προστατεύεται από την Πρώτη Τροπολογία, ενώ προστατεύεται. Αν και οι διατάξεις σε κάθε πολιτεία διαφέρουν το Κογκρέσο, για να περιορίσει στο διαδίκτυο την πορνογραφία, εξέδωσε το 1996 την Πράξη περί Ευπρέπειας στις Επικοινωνίες και το Ανώτατο Δικαστήριο το 1997 αποφάσισε ότι το διαδίκτυο δεν είναι επεμβατικό, όπως η τηλεόραση και το ραδιόφωνο, καθώς οι διάφοροι ιστότοποι αποτελούσαν μεγάλα δημοκρατικά φόρουμ. Ο καθηγητής της Νομικής του Πανεπιστημίου George Washington, Τζέφρι Ρόζεν υποστηρίζει ότι κανένα άλλο είδος λόγου δεν πρέπει να απαγορεύεται στο διαδίκτυο, εκτός από τον λόγο που προωθεί την επικείμενη βία. Τα δύσκολα προβλήματα που αναφέρονται για το πώς θα ορίσουμε τη ρητορική μίσους και ποιά είδη λόγων θα προστατεύονται η προοδευτική λύση είναι η ρύθμιση με διαδικτυακές πλατφόρμες και όχι οι αυθαίρετες και ανεξέλεγκτες ιδιοτροπίες αυτών (Douglas, 2016).

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ζήτησε από τις πλατφόρμες να ενεργούν αποφασιστικά και να σταματήσουν να θεωρούν τον εαυτό τους ως απλό μεσάζοντα. Η πρόληψη, ο εντοπισμός και η αφαίρεση του παράνομου περιεχομένου είναι νομική ευθύνη τους. Βέβαια, είναι περίπλοκο το ζήτημα εξαιτίας της ανωνυμίας των χρηστών, της μονιμότητας των περιεχομένων, της εξάπλωσης μέσω διαφορετικών πλατφορμών και περιβαλλόντων και του διαπεριφερειακού και διεθνικού χαρακτήρα των περιεχομένων και των πλατφορμών που τους φιλοξενούν.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και οι πλατφόρμες των κοινωνικών μέσων Facebook, Twitter, YouTube και Microsoft και αργότερα το Instagram και το Google δέχτηκαν ένα κώδικα δεοντολογίας, ο οποίος συμπληρώνει τη νομοθεσία για την καταπολέμηση του

ρατσισμού και της ξενοφοβίας, να αφαιρέσουν εντός 24 ωρών από την υποβολή εκθέσεων το παράνομο περιεχόμενο της ρητορικής μίσους. Σύμφωνα με έκθεση που διενεργήθηκε τον Φεβρουάριο του 2019, οι ανωτέρω πλατφόρμες έχουν αφαιρέσει το 71,7% κατά μέσο όρο των περιεχομένων από χρήστες και οργανώσεις. Υπήρχαν διαφορές μεταξύ των πλατφορμών, το Twitter είναι απρόθυμο να αφαιρέσει περιεχόμενο μίσους και μεταξύ των χωρών προέκυψαν σημαντικές εθνικές διαφορές²⁰.

Στην τρίτη αξιολόγηση του κώδικα συμπεριφοράς το 2018 (έχει εφαρμοστεί από τον Μάιο του 2016) δείχνει ότι οι τεχνολογικές πλατφόρμες τηρούν τη δέσμευσή τους για αφαίρεση μέρους του περιεχομένου της παράνομης ρητορικής μίσους, αν και συνεχίζει να υπάρχει η έλλειψη συστηματικής ανατροφοδότησης προς τους χρήστες και η μη βελτίωση της διαφάνειας. Σε δελτίο τύπου που εξέδωσε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αναφέρει, ότι θα παρακολουθεί σε τακτική βάση την εφαρμογή του κώδικα με την βοήθεια των οργανώσεων (ΜΚΟ) της κοινωνία των πολιτών. Επιδίωξη της είναι η διεύρυνση περισσότερων διαδικτυακών πλατφορμών και για να επιτύχει συνεχή βελτίωση έχει παράσχει ένα δίκτυο συνεργασίας και ανταλλαγής ορθών πρακτικών για τα εθνικά κράτη, τις επιχειρήσεις και την κοινωνία των πολιτών, καθώς και χρηματοδοτική στήριξη και επιχειρησιακή καθοδήγηση²¹.

Η απόφαση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής να αναθέσει στις ιδιωτικές εταιρείες αυτόν τον ρόλο της επιλογής δέχτηκε επικρίσεις, γιατί φανερώνει μια ιδιωτικοποίηση ως προς τα θεμελιώδη δικαιώματα και οι μεγάλες πλατφόρμες λειτουργούν ως δικαστές και νομοθέτες και παρακάμπτον τον έλεγχο και την εποπτεία από τα αρμόδια δικαστικά όργανα. Σύμφωνα με τους διαφωνούντες τα ζητήματα της ρητορικής μίσους χρειάζονται ανοιχτό, διαφανή και δημόσιο διάλογο. Η απομάκρυνση της ρητορικής μίσους από το διαδίκτυο δεν σημαίνει την εξαφάνισή της από την κοινωνία. Οι επικριτές μιλούν για την υπερβολική εμπιστοσύνη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής προς τις ιδιωτικές εταιρείες, δίχως να γνωρίζει τους αλγόριθμους που χρησιμοποιούν, τα τεχνικά μέσα και την ποιότητα εργασίας των συντονιστών.

Ο Κώδικας συμπεριφοράς δεν θέτει δημόσιες βάσεις δεδομένων, ούτε προσδιορίζει με σαφήνεια τα κριτήρια αξιολόγησης που πρέπει να εφαρμόζουν. Μία μελέτη του Συμβουλίου της Ευρώπης αναφέρει τον ρόλο των εταιρειών *“οι εταιρείες δεν είναι απαλλαγμένες από αδικαιολόγητες παρεμβολές. Οι αποφάσεις τους απορρέουν μερικές φορές*

20 <https://www.rcmediafreedom.eu/Dossiers/Hate-speech-what-it-is-and-how-to-contrast-it>

21 https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_20_1134

από άμεσες πολιτικές πιέσεις ή από οικονομικά δεσμευμένες οικονομικές υποχρεώσεις, που δικαιολογούνται από τη συμμόρφωση με τους όρους υπηρεσίας”²².

2.1.2 Μέσα ενημέρωσης-Δημοσιογράφοι, ποιος είναι ο ρόλος τους;

Αν και τα φώτα είναι στραμμένα στον ρόλο των κοινωνικών δικτύων, ως αποκλειστικά υπεύθυνα για τη διάδοση του μίσους στο διαδίκτυο, εν τούτοις τα παραδοσιακά μέσα μαζικής ενημέρωσης δεν υπολείπονται των ευθυνών τους. Το Συμβούλιο της Ευρώπης τόνισε τη στάση τους στον πόλεμο της διάλυσης της Γιουγκοσλαβικής Ομοσπονδίας να αντιτίθενται στα εγκλήματα μίσους και τη ρητορική μίσους. Σε εκλογικές και πολεμικές εκστρατείες συμβάλλουν στη διάδοση της ρητορικής μίσους²³.

Το διαδίκτυο αναπτύσσεται γρήγορα και κάθε πολίτης έχει τη δυνατότητα στο δημοσιογραφικό πεδίο να μετάσχει στην παραγωγή ειδήσεων, να σχολιάζει και να εκφράζει απόψεις. Η λειτουργία τα τελευταία χρόνια των social media συντηρούσε την ψευδαίσθηση ότι όλοι μπορούν να γίνουν δημοσιογράφοι. Ένας λογαριασμός, ένα ψευδώνυμο και γράφει κανείς ό, τι θέλει. Συνειδητοί δημοσιογράφοι ανησυχούν για το πόσο γρήγορα τα μηνύματα μίσους εισέρχονται, κατακλύζουν και σχολιάζουν στο διαδίκτυο. Η εισβολή των “τρολ” στο διαδίκτυο που δημοσιεύουν και επιδίδονται σε εκφράσεις που βλάπτουν τα συναισθήματα μιας κοινότητας, συμπεριλαμβανομένης της προσβολής των πεποιθήσεων είναι μεγάλο πρόβλημα. Πολλές φορές επιλέγουν μονοδιάστατες πηγές ενημέρωσης, οι οποίες έρχονται να ενισχύσουν τα υφιστάμενα πιστεύω τους. Υπάρχουν αρκετές προσωπικές ιστοσελίδες που ανταγωνίζονται σε επισκεψιμότητα τις ιστοσελίδες μεγάλων εφημερίδων. Ένα νέο είδος δημοσιογραφίας διαμορφώνεται και βρίσκει πρόσβαση στα ευρέως γνωστά ΜΜΕ, χωρίς όμως να διασταυρώνει την αξιοπιστία των πηγών του. Η διαδραστικότητα μέσω του σχολιασμού δημιουργεί μια εναλλακτική πηγή ενημέρωσης, αφού οι ειδήσεις εμπλουτίζονται συνέχεια.

22 <https://www.rcmediafreedom.eu/Dossiers/Hate-speech-what-it-is-and-how-to-contrast-it>

23 <https://www.rcmediafreedom.eu/Dossiers/Hate-speech-what-it-is-and-how-to-contrast-it>

Στην Ελλάδα με την οικονομική κρίση βρήκε πεδίο ανάπτυξης ο δημοσιογραφικός λόγος που στο παρελθόν θα τον κατατάσσαμε στον σκανδαλοθηρικό και κίτρινο τύπο. Οι δημοσιογράφοι των νέων πολυμεσικών τεχνολογιών χρησιμοποιούν σχήματα που καλλιεργούν τη σκανδαλολογία, την πόλωση, τη συνωμοσιολογία, την τρομολαγνεία, στοιχεία λαϊκισμού και μίζεραμπλισμού. Ο βαθμός της διάδοσης, της σύνθεσης και της έντασης όλων αυτών των χαρακτηριστικών καταλήγουν μαζικά σε μια εξατομικευμένη έκφραση μίσους. Η κοινωνική επιθετικότητα, η μιντιακή φαιδρότητα και η πολιτική μαγκιά που επικρατούν στο δημόσιο λόγο είναι δείγματα ενός καθολικού εκφρασισμού που αποδομεί την ευγένεια, διαλύει την πολιτική ορθότητα και εξοικειώνει τους Έλληνες με τις χειρότερες εκδηλώσεις μίσους που κυριάρχησαν στην πολιτική και την κουλτούρα της κρίσης. Είναι ένα μίσος ενάντια της μεταπολιτευτικής δημοκρατίας (Βαμβακάς, 2021, σ.σ. 49-62).

Οι επιπτώσεις των προσβλητικών και ρατσιστικών σχολίων στη δημιουργία ρητορικής μίσους, προκαταλήψεων, αρνητικών στάσεων προς τις ευάλωτες ομάδες και μειονοτικές κοινότητες έχει μελετηθεί διεθνώς. Αναφύονται ζητήματα για το πότε επιβάλλεται και πότε επιτρέπεται η διαγραφή των υβριστικών σχολίων. Ορισμένες φορές οι δημοσιογράφοι καλύπτουν τα κυβερνητικά μέτρα με μια μονομερή γραμμή και δίνουν την εντύπωση με τα κείμενά τους να μην αποδέχονται τους πρόσφυγες – μετανάστες και καλλιεργούν στην κοινή γνώμη τον φόβο και την ανασφάλεια. Θέτουν δε διαχωριστικές γραμμές ως προς την ταυτότητα των μεταναστών στη βάση διάκρισης του “εμείς” και οι “άλλοι” (Μαντζούφας, 2010, Τσιτσανούδη-Μαλλιδη & Δερβένη, 2019, σ 58.). Αυτοί οι “άλλοι” με τη διαφορετική τους κουλτούρα θεωρούνται απειλή για την οικογένειά μας, τη στέγη μας, την εργασία μας και τη μόρφωσή μας (Allen, 2007).

Σε έρευνα του Ινστιτούτου Reuters, το 2017, το 95% των Ελλήνων ενημερώνεται για τις ειδήσεις διαδικτυακά. Προτιμούν το διαδίκτυο για την ανάγνωση των ειδήσεων και όχι τα παραδοσιακά μέσα ενημέρωσης. Το 34% ενημερώνεται από ιστοτόπους και το 27% από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Μόνο το 21% προτιμά την τηλεόραση, το 5% τα έντυπα μέσα ενημέρωσης και το 3% το ραδιόφωνο. Το Facebook χρησιμοποιείται από το 62% των Ελλήνων, ενώ το 32% προτιμά το YouTube για τις ειδήσεις, το 17% το Messenger και το 13% το Twitter. Η συμμετοχή στο σχολιασμό των ειδήσεων είναι πολύ μεγάλη στην Ελλάδα και οφείλεται στην πόλωση του πολιτικού κλίματος και τη δυσπιστία του δημοσιογραφικού περιεχομένου²⁴.

24 https://positivemessengers.net/images/library/pdfs/MCA1.2_GR-gr.pdf

Στα ιστολόγια των ΜΜΕ βρίσκουν καταφύγιο bloggers, που έχουν φέρει ένα status quo στον τομέα της ενημέρωσης και στο δημοσιογραφικό επάγγελμα και με κακόβουλα καιμισαλλόδοξα σχόλια καλύπτονται από την ανωνυμία. Τα χαρακτηριστικά των blogs είναι η υπερκειμενικότητα, διαδραστικότητα και πολυμεσικότητα (Σιαπέρα και Δημητρακοπούλου, 2012). Στις ΗΠΑ που η προστασία της ελευθερίας του λόγου είναι ισχυρή από το 2005 ανώτατο πολιτειακό δικαστήριο κατέληξε ότι ο εναγόμενος είναι υποχρεωμένος να αποδείξει ότι ο blogger δεν διατύπωσε απλώς τη γνώμη του, αλλά διαστρέβλωσε τα γεγονότα. Σε άλλο αμερικάνικο δικαστήριο με την απόφασή του δικαίωσε ιδιοκτήτη ιστοσελίδας που φιλοξενούσε δυσφημιστικά σχόλια ότι η ελευθερία της έκφρασης στο διαδίκτυο πρέπει να ερμηνεύεται διασταλτικά (Τάσσης, 2006, σ. 521).

Στην Ελλάδα για να εντοπίσεις ένα blogger είναι απαραίτητη η άδεια άρσης του απορρήτου των επικοινωνιών του, καθώς η ανωνυμία προστατεύεται από τα προσωπικά δεδομένα (άρθρο 19 του Συντάγματος), εκτός αν τελείται ποινικά κολάσιμη πράξη (Ν. 2225/1994) ή συντρέχει η διαδικασία του αυτοφώρου. Πρόβλημα υπάρχει, όταν σε μια ιστοσελίδα που φιλοξενεί ιδιωτικά σχόλια χρηστών που προσβάλλουν τρίτους, το έγκλημα δεν τελείται δια του τύπου και η ευθύνη του ιδιοκτήτη-παροχέα πρόσβασης και του συντάκτη και ιδιοκτήτη της ιστοσελίδας αίρεται από την απουσία υποχρέωσης ελέγχου.

Η ΕΣΗΕΑ ισχυρίζεται ότι η πιο αυστηρή νομοθεσία θα περιορίσει την ελευθερία της έκφρασης και είναι καλύτερα να αυτοδεσμεύεται από την τήρηση των κανόνων δεοντολογίας (Μαντζούφας, 2010).

Ανεξαρτήτως από τη νομική πλευρά οι δημοσιογράφοι δεν πρέπει να δίνουν βήμα σε υποστηρικτές της ρητορικής μίσους. Δεν είναι βέβαια σε θέση πάντα να ελέγξουν τη λεκτική βία και τα ρατσιστικά σχόλια των αναγνωστών της ηλεκτρονικής σελίδας των εφημερίδων. Ο ρόλος τους είναι κρίσιμος στο να μεταδώσουν αμέσως κάτι χωρίς να ελέγξουν το περιεχόμενο της είδησης. Το κοινό πρέπει να εκπαιδευτεί για να μπορεί να διακρίνει την πληροφορία.

2.1.3 Εθνικό πλαίσιο - Στρατηγική Πολιτική

Ο συντηρητισμός της ελληνικής κοινωνίας που είναι βαθιά ριζωμένος από τα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις έχει καταστήσει αρκετά δύσκολη την αποδοχή στη διαφορετικότητα των άλλων. Η αδυναμία της πολιτείας να αντιμετωπίσει με δημόσιο διάλογο τις εκφράσεις και τα εγκλήματα μίσους δεν απέτρεψε τις κοινωνικές νοοτροπίες να είναι οι κύριες εκφραστές συμπεριφορών μίσους, οι οποίες εντοπίζονται στην καθημερινότητα των Ελλήνων θεατές και αθέατες ως μη συνειδητές συμπεριφορές στις πρακτικές μας ακόμα και μέσα στα σχολεία.

Το περιεχόμενο των οπτικοακουστικών μέσων ενημέρωσης, οι ηλεκτρονικές εκδόσεις των εντύπων ενημέρωσης και οι μεταδόσεις στο διαδίκτυο ρυθμίζονται από το κράτος και αυτορρυθμίζονται. Δεν αρκεί όμως, μόνον η ρύθμιση, χρειάζονται πολιτικές. Στην Ελλάδα υπάρχει ένα νομοθετικό πλαίσιο για την καταπολέμηση της ρητορικής μίσους στα διαδικτυακά μέσα ενημέρωσης (Π.Δ. 77/2003, Ν. 4285/2014), αλλά στην πράξη είναι αναποτελεσματικό. Παρουσιάζει ασυνέπειες και αντιφάσεις και όταν πρόκειται για πολιτικά πρόσωπα περιορίζεται η ελευθερία της έκφρασης, ενώ αγνοείται το ρατσιστικό περιεχόμενο, όταν πρόκειται για μετανάστες. Μία ιδιαιτερότητα των μέσων ενημέρωσης είναι ότι η ιδιοκτησία τους βρίσκεται συγκεντρωμένη στα χέρια λίγων ιδιοκτητών (Iosifidis & Boucas, 2015, p.p. 28-29).

Τα μέσα ενημέρωσης στην Ελλάδα δυστυχώς βοήθησαν στην άνοδο της Χρυσής Αυγής και νομιμοποίησαν τη ρητορική της ακροδεξιάς. Στήριξαν την προπαγάνδα της Χρυσής Αυγής και υποβάθμιζαν την αρνητική σημασία της ιδεολογίας της παρουσιάζοντας τα μέλη της με τους όρους life-style, τον ρατσιστικό τους λόγο εξευγενισμένο και παράλληλα τροφοδοτούσαν τη κοινή γνώμη με αντι-μεταναστευτικά συναισθήματα, καθώς επίσης και με την ισλαμοφοβία (FIDH/HLHR, 2016, σ. 46). Οι προσπάθειες πρόληψης στην περίπτωση της ρητορικής μίσους δεν είναι συστηματικές και οι ποινικοί νόμοι δεν εφαρμόζονται με αποτέλεσμα η ρητορική μίσους να είναι ανεξέλεγκτη και ατιμώρητη (ECRI Report, 2015, σ.σ. 18, 21).

Τα αρνητικά στερεότυπα για τους μετανάστες κυριαρχούν στα διαδικτυακά μέσα ενημέρωσης. Τα συστημικά μέσα παρουσιάζουν συλλήβδην τους ξένους ως πρόβλημα, τους μετανάστες σαν μια εικόνα απειλητική και τους συνδέουν με την παραβατικότητα και το

έγκλημα (Πάντζου, 2013). Από την άλλη μεριά τα μέσα ενημέρωσης δεν παρουσιάζουν ορισμένα είδη ειδήσεων ή τα απορρίπτουν εκφράζοντας με δηλώσεις την επίσημη κυβερνητική θέση, όπως είναι οι παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ιστορίες μεταναστών και προσφύγων (FIDH/HLHR, 2016, σ.σ. 48-51).

Η ρητορική μίσους στο διαδίκτυο δεν παρατηρείται μόνο από περιθωριακές ομάδες ανθρώπων, αλλά εκφράζεται επίσης από πολιτικούς, δημοσιογράφους, καλλιτέχνες και ιεράρχες. Είναι έντονο φαινόμενο και έχει παρεισφρήσει στον κορμό της ελληνικής κοινωνίας, ιδανικό σκηνικό στην εποχή της οικονομικής κρίσης για εξεύρεση αποδιοπομπαίων τράγων. Το κράτος οφείλει να υιοθετήσει μια συνολική, συνεκτική προσέγγιση στην αντιμετώπιση της ρητορικής μίσους γιατί οι ρίζες της είναι βαθιές. Η Πολιτεία πρέπει να καταπολεμήσει την ανοχή σε παρόμοια φαινόμενα, ανοχή που απηχεί στέρεες κοινωνικές προκαταλήψεις και τις διαιωνίζει στην πιο επιθετική μισαλλόδοξη έκφρασή τους. Ο νέος αντιρατσιστικός νόμος δεν είναι συμβατός με το άρθρο 4 της ICERD γιατί δεν διώκει τη ρητορική μίσους. Ακόμη, στην Ελλάδα δεν προβλέπεται διάλυση των ρατσιστικών οργανώσεων (Αντωνόπουλος, 2018).

Απαραίτητο στοιχείο για να χαρακτηριστεί μια πράξη ή μια εκδήλωση μίσους είναι ο δημόσιος χαρακτήρας αυτών. Όταν μια πράξη γίνεται δηλαδή αντιληπτή από ένα γενικό αριθμό προσώπων και δεν εξωτερικεύεται περιοριστικά σε έναν καθορισμένο κύκλο αποδεκτών, ανεξάρτητα αν πραγματοποιείται σε δημόσιο ή ιδιωτικό χώρο, σύμφωνα με το εθνικό μας δίκαιο (άρθρα 1 παρ.1-3 και 2 του Ν. 927/1979), τελείται δημόσια. Ο τόπος δεν έχει σημασία, αρκεί να έχει πρόσβαση το κοινό (Συμεωνίδου - Καστανίδου, 2016).

Το Παρατηρητήριο Ρατσιστικών Εγκλημάτων κατέγραψε και προώθησε στον αρμόδιο Εισαγγελέα, το 2016, 154 ρατσιστικές περιπτώσεις, εκ των οποίων οι 72 αφορούσαν λεκτικές επιθέσεις σε πρόσφυγες και μετανάστες, οι 29 ήταν αντισημιτικές, οι 22 ήταν για άτομα ΛΟΑΤΚΙ, οι 17 Ρομά, οι 15 ΑΜΕΑ, οι 8 είχαν σχέση με την ισλαμοφοβία, οι 7 κατά ακτιβιστών, οι 3 για άρνηση γενοκτονιών, οι 2 για επαναπατρισμένους Πόντιους, οι 2 για πολίτες τρίτων χωρών και μια για οροθετικά άτομα. Το ζητούμενο από την Πολιτεία είναι να προχωρήσει στη θέσπιση ενός Δημοσιογραφικού Κώδικα Αντιρατσιστικής Δεοντολογίας και στη δημιουργία ενός Παρατηρητηρίου κατά του Ρατσισμού και της Ξενοφοβίας στα ΜΜΕ, προκειμένου ο αντιρατσιστικός αγώνας να είναι αποτελεσματικός (Αντωνόπουλος, 2018).

Με τον Ν. 4356/2015 και στα άρθρα 15-19 συστάθηκε το Εθνικό Συμβούλιο κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας, ένα συμβουλευτικό/γνωμοδοτικό όργανο με αντικείμενο τον σχεδιασμό πολιτικών κατά του ρατσισμού, τον συντονισμό με εμπλεκόμενους φορείς και υπηρεσίες και την εναρμόνιση του διεθνούς και ενωσιακού δικαίου με σκοπό την προστασία ατόμων και ομάδων που στοχοποιούνται λόγω φυλής, καταγωγής, θρησκευτικών πεποιθήσεων κλπ. Μία από τις αρμοδιότητες του Συμβουλίου είναι η σύνταξη ενός εθνικού σχεδίου δράσης κατά του ρατσισμού και της μισαλλοδοξίας για τα έτη 2020-2023²⁵.

Οι στόχοι του εθνικού σχεδίου δράσης είναι:

- 1.** Αντιμετώπιση του φαινομένου του ρατσισμού, της μισαλλοδοξίας, της ρατσιστικής βίας και των διακρίσεων
- 2.** Διασφάλιση του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων
- 3.** Ευαισθητοποίηση της αρχής της ισότητας, της ίσης μεταχείρισης και της αξιοπρέπειας όλων των πολιτών της ελληνικής επικράτειας.

Το πρόγραμμα υποστηρίζεται από την Ευρωπαϊκή επιτροπή (2016-2020).

Στις δημοκρατικές κοινωνίες η υπεράσπιση της ελευθερίας των μέσων μαζικής ενημέρωσης και του διαδικτύου είναι μια μάχη επαγρύπνησης, καθώς και μια μάχη κατά της καταπίεσης και της αδικίας στα εθνικιστικά καθεστάτα σ' όλο τον κόσμο (Ντάγκα, 2013).

Εάν οι δημοσιογράφοι επιθυμούν να βοηθήσουν στην καταπολέμηση της ρητορικής μίσους, η εφαρμογή πολιτικών για την αντιμετώπισή της είναι το πρώτο βήμα. Τα μέσα ενημέρωσης πρέπει επίσης να βοηθήσουν στην αποκάλυψη συνδέσεων μεταξύ στοιχείων που συνθέτουν μια σύγχρονη εκστρατεία μίσους. Με την παραδοσιακή ερευνητική δημοσιογραφία μπορεί να γίνει εντοπισμός των ροών χρήματος και δύναμης και ποιος ωφελείται προκαλώντας μίσος, διακρίσεις και βία.

25 https://moj.gov.gr/wp-content/uploads/2021/01/Ethniko-Sxedio-Drasis-kata-tou-Ratsismou-kai-tis-Misallodoxias_final_cover.pdf

Μπορεί ο Ν. 4285/2014 να βελτίωσε το προϋπάρχον θεσμικό πλαίσιο για το αξιόποιο του ρατσιστικού λόγου, μένει όμως το ερώτημα, εάν θα εφαρμόζεται εγκαίρως, όταν διαπιστώνονται άμεσα ή έμμεσα τέτοιες πρακτικές. Στην Ελλάδα το ζήτημα της ρητορικής μίσους πρέπει να εξεταστεί επί της ουσίας και όχι με την προχειρότητα ενός δημόσιου διαλόγου και με τη μορφή ενός ευχολογίου. Η πολιτεία δεν πρέπει με την ανοχή και την αδιαφορία να συμβάλει στη διάχυση του ρατσισμού. Η ρητορική μίσους έχει διακριτά όρια, ορισμένη εννοιολογική βάση και χρειάζεται απ' όλα τα κράτη συντονισμένη προσπάθεια και συνεργασία για να μην υπονομευθεί η ίδια η δημοκρατία (Συμεωνίδου - Καστανίδου, 2016).

Κεφάλαιο 3: Εκπαιδευτική Προσέγγιση μέσα από τα Ανθρώπινα Δικαιώματα

“Το να είσαι ελεύθερος δεν σημαίνει να σπάσεις τις αλυσίδες σου, αλλά το να ζεις με τρόπο που να σέβεται και να υποστηρίζει την ελευθερία των άλλων”

Νέλσον Μαντέλα

Τα νομικά μέτρα δεν επαρκούν για την εξάλειψη της ρητορικής μίσους, είναι αναγκαίο να παρθούν κοινωνικά, πολιτιστικά και εκπαιδευτικά μέτρα, προκειμένου να αντιμετωπιστεί ριζικά το φαινόμενο της ρητορικής μίσους.

3.1 Μέτρα αποτροπής της ρητορικής μίσους και στόχοι

Σύμφωνα με την Ουνέσκο τα μέτρα για την αποτροπή της ρητορικής μίσους στο διαδίκτυο είναι:

1. Εκπαίδευση ψηφιακής ιθαγένειας
2. Εκπαίδευση στα Ανθρώπινα Δικαιώματα
3. Ασφαλής χρήση του διαδικτύου
4. Προώθηση της πληροφόρησης και του γραμματισμού στα μέσα ενημέρωσης
5. Ανάπτυξη κρίσιμων δεξιοτήτων

Ως συμπληρωματικοί και κοινόχρηστοι στόχοι για την ανάληψη πρωτοβουλιών είναι η πληροφόρηση, η ανάλυση και η δράση. Η ανάπτυξη ψηφιακών ικανοτήτων είναι σημαντική γιατί από το ευρύ φάσμα των ψηφιακών μορφών που χρησιμοποιούνται δίνεται η δυνατότητα

να προσεγγίσουμε περισσότερα άτομα με εγκάρσιους τρόπους με στόχο την αποκάλυψη και καταπολέμηση της ρητορικής μίσους στο Διαδίκτυο. Ίσως να μην υπάρχει διεξοδική αξιολόγηση των εκπαιδευτικών και πολιτιστικών δράσεων, ωστόσο είναι απαραίτητες οι δράσεις αυτές ως εναλλακτικές λύσεις έναντι των νομικών μέτρων. Μέσα από την επεξεργασία των αποτελεσμάτων των στρατηγικών και πρακτικών στοχεύουμε στην εκμάθηση της καλύτερης χρήσης της γλώσσας, την αντίθεση της ρητορικής μίσους και την προώθηση μιας κουλτούρας σεβασμού²⁶.

3.1.1 Τι είναι τα Ανθρώπινα Δικαιώματα;

Ο Χάρτης για την Παιδεία της Δημοκρατίας και την Εκπαίδευση στα Ανθρώπινα Δικαιώματα του Συμβουλίου της Ευρώπης (2010) ορίζει την εκπαίδευση ως εξής:

“εκπαίδευση, επιμόρφωση, ευαισθητοποίηση, ενημέρωση, καθώς και όλες εκείνες τις πρακτικές και δραστηριότητες που αποσκοπούν-εφοδιάζοντας του εκπαιδευόμενους με γνώσεις, δεξιότητες και κατανόηση και αναπτύσσοντας τις στάσεις ζωής και τις συμπεριφορές τους-στην ενδυνάμωση των εκπαιδευομένων έτσι ώστε να συμβάλλουν στην οικοδόμηση και την υπεράσπιση μιας καθολικής κουλτούρας ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην κοινωνία, με στόχο την προώθηση και την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών του”

Η εκπαίδευση γίνεται με τη μάθηση τι είναι και πώς διαφυλάσσονται και προστατεύονται τα ανθρώπινα δικαιώματα, τη μάθηση μέσα από αυτά με τη συμμετοχή, την ελευθερία σκέψης και έκφρασης και τη μάθηση υπέρ αυτών μέσα από την ανάπτυξη δεξιοτήτων, αξιών και στάσεων ζωής των εκπαιδευτών και των εκπαιδευομένων μέσα από την τυπική και άτυπη εκπαίδευση (Keen, E. & Georgescu, M., 2015, σ. 24).

Τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι αποδεκτά διεθνώς και βασίζονται σε οικουμενικές αξίες που είναι συμφωνημένες από όλο τον κόσμο. Όλοι οι άνθρωποι αξίζουν τον σεβασμό

²⁶ <https://www.rcmediafreedom.eu/Dossiers/Hate-speech-what-it-is-and-how-to-contrast-it>

και δεν πρέπει κανείς να αισθάνεται κατώτερος από τους άλλους. Θεμελιώδης αξία είναι η αξιοπρέπεια των ανθρώπων. Οι κυβερνήσεις είναι υποχρεωμένες να διασφαλίζουν τις βασικές ανάγκες κάθε ατόμου, ώστε να διάγει ζωή με αξιοπρέπεια. Όλοι οι πολίτες ανεξαιρέτως δικαιούνται να απολαμβάνουν μια αίσθηση συμπερίληψης, ισότιμη κοινωνική θέση, χωρίς να υπάρχουν κοινωνικοί αποκλεισμοί. Οι κοινωνίες οφείλουν να οργανώνονται δημοκρατικά με πυρήνα τον κάθε άνθρωπο και τα ατομικά δικαιώματα με ίση ελευθερία για όλους. Κάποια δικαιώματα μπορούν να υποστούν περιορισμούς υπό συγκεκριμένες συνθήκες, προκειμένου να προστατευθούν τα δικαιώματα άλλων. Το δικαίωμα στη ζωή και το δικαίωμα της ελευθερίας από υποτιμητική και απάνθρωπη συμπεριφορά δεν δέχονται περιορισμούς (Keen & Georgescu, 2015, σ. 176, Παπαδοπούλου, 2019, σ. 346, 375).

Η ρητορική μίσους συνδέεται με τα ανθρώπινα δικαιώματα με πολλούς τρόπους. Κάποια από νομικής άποψης διακυβεύονται από συγκεκριμένα περιστατικά ρητορικής μίσους και από απόπειρες απαγόρευσης ή περιορισμού της. Η ρητορική μίσους εκπορεύεται από στάσεις ζωής που ενέχουν ρατσισμό ή διάκριση και οι χειρότερες εκφράσεις της αποτελούν πρόβλημα κατάχρησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η ορθή κατανόηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και η βέλτιστη ισορροπία μεταξύ της διασφάλισης της ελευθερίας έκφρασης και της προστασίας άλλων δικαιωμάτων, πρέπει να είναι μέλημα όλων των κυβερνήσεων. Η προσέγγισή τους με την εκπαίδευση καλλιεργεί την ενσυναίσθηση και τον σεβασμό προς τους άλλους και ενθαρρύνει την ενεργή συμμετοχή και την ατομική δράση (Keen & Georgescu, 2015, σ. σ.178-179).

Διάφορες οργανώσεις που ασχολούνται με τα ανθρώπινα δικαιώματα αντιμετωπίζουν τη ρητορική μίσους μέσα από την έρευνα και τη διερεύνηση καταγγελιών. Πεδίο δράσης τους δεν είναι μόνον η αποτίμηση των περιπτώσεων βίας, αλλά και να προσπαθούν να εκπαιδεύσουν και να ευαισθητοποιήσουν το κοινό με τη διοργάνωση εκστρατειών, προκειμένου να υποστηρίξουν τα θύματα και να αναπτύξουν ισχυρούς δεσμούς στα μέλη της κοινότητας (Council of Europe, 2012).

3.1.2 Στρατηγική Εκστρατεία No Hate Speech Movement και πρόγραμμα SOpHiSM

A) Η εκστρατεία **No Hate Speech Movement**²⁷ σχεδιάστηκε το 2013 από το Συμβούλιο της Ευρώπης εναντίον της ρητορικής μίσους στο διαδίκτυο με στόχο να ευαισθητοποιήσει τους νέους απέναντι στο πρόβλημα, να αλλάξουν τη στάση τους στη ζωή και να δράσουν εναντίον της. Η εκστρατεία δημιουργήθηκε εξαιτίας της απειλής της ρητορικής μίσους για τη δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Με επίκεντρο αυτά η εκστρατεία εξετάζει νομικούς μηχανισμούς για καταπολέμηση το μίσος στο κυβερνοχώρο. Ενώ ενθαρρύνει τον σεβασμό για το δικαίωμα της ελευθερίας της έκφρασης ταυτόχρονα βρίσκει εναλλακτικές απαντήσεις στη ρητορική μίσους με την πρόληψη, την ευαισθητοποίηση, την εκπαίδευση και τον αυτοέλεγχο των χρηστών. Σκοπός της εκστρατείας είναι να γίνει το διαδίκτυο ένας ασφαλής χώρος (Keen & Georgescu, 2015, σ. 18).

Οι στόχοι της εκστρατείας είναι οι παρακάτω:

- Η ευαισθητοποίηση του κόσμου και η γνώση των κινδύνων.
- Προώθηση της παιδείας, του γραμματισμού των Μέσων και του Διαδικτύου.
- Μείωση των ορίων αποδοχής της ρητορικής μίσους στο διαδίκτυο.
- Χαρτογράφηση αυτής και ανάπτυξη εργαλείων καταπολέμησής της.
- Υποστήριξη και αλληλεγγύη στα θύματα αυτής.
- Ανάπτυξη και επίτευξη συναίνεσης με ευρωπαϊκές πολιτικές.
- Συμμετοχή των νέων στις διαδικασίες διακυβέρνησης του διαδικτύου με την αίσθηση της ιδιότητας του πολίτη.

27 <https://www.coe.int/en/web/no-hate-campaign>

Τα εργαλεία της εκστρατείας είναι:

1. Εθνικές Επιτροπές Εκστρατείας
2. Ιστότοπος Συντονισμού Εκστρατείας
3. Διαδικτυακή Πλατφόρμα του No Hate Speech Movement
4. Παρατηρητήριο ρητορικής μίσους
5. Blog “Η εκστρατεία εν δράσει”
6. Φόρουμ “Πάρτε μέρος στη συζήτηση”
7. Εκδηλώσεις
8. Ευρωπαϊκές ημέρες δράσης

Και τα εργαλεία μάθησης είναι: Η εργαλειοθήκη της εκστρατείας, οι σύνδεσμοι και το βίντεο αυτής (Keen & Georgescu, 2015, σ.σ. 19-21).

Η εκστρατεία είχε προγραμματισθεί να ολοκληρωθεί τέλος του 2017 μετά όμως από μια επιτυχημένη πορεία στα 47 κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης με τη συμμετοχή χιλιάδων εθελοντών και τη διοργάνωση εκατοντάδων δράσεων και εκδηλώσεων συνεχίζεται μέσω της εργασίας εθνικών εκστρατειών, διαδικτυακών ακτιβιστών και συνεργατών²⁸.

B) Το SopHiSM²⁹ είναι ένα εκπαιδευτικό, ερευνητικό πρόγραμμα που υλοποιείται από το Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου με τη συνεργασία του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, το Πανεπιστήμιο Λευκωσίας και την Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου προκειμένου να αντιμετωπιστεί η ρητορική μίσους

²⁸ <https://www.coe.int/en/web/no-hate-campaign>

²⁹ <https://sophism.media.uoa.gr/>

στο διαδίκτυο μέσα από την ενίσχυση της υψηλής ποιότητας επαγγελματικής δημοσιογραφίας και της δημοσιογραφίας των πολιτών. Το πρόγραμμα SopHiSM είναι διοργάνωση δωρεάν εκπαιδευτικών σεμιναρίων διήμερα, διάρκειας τεσσάρων ωρών που διεξάγονται διαδικτυακά με προσφορά εκπαιδευτικού υλικού στους συμμετέχοντες. Συγχρηματοδοτήθηκε από το Πρόγραμμα Δικαιώματα, Ισότητα, Ιθαγένεια της ΕΕ και άρχισε τον Μάρτιο 2020 και θα πραγματοποιηθεί σε χρονικό διάστημα 20 μηνών.

Ο σκοπός του προγράμματος είναι η ευαισθητοποίηση του κοινού στις περιπτώσεις της ρητορικής μίσους και θα βοηθήσει στη μείωση της στη διαδικτυακή δημοσιογραφία παρέχοντας τα κατάλληλα εργαλεία και εφόδια σε νέους δημοσιογράφους, φοιτητές, πολίτες-δημοσιογράφους και ΜΚΟ, προκειμένου να αναγνωρίζουν και να προωθούν δημοσιογραφικό περιεχόμενο που θα είναι ακριβές και αληθές.

Οι στόχοι του προγράμματος είναι:

- να υποστηρίξει υψηλής ποιότητας δημοσιογραφία στην Ελλάδα και την Κύπρο ενισχύοντας τις δεξιότητες και γνώσεις των ατόμων που ασχολούνται με τη δημοσιογραφία στο διαδίκτυο,
- να συμβάλει στα δεδομένα που υπάρχουν και είναι σχετικά με τη ρητορική μίσους στο διαδίκτυο,
- να καλυτερεύσει την παιδεία των μέσων επικοινωνίας, να αντικρούσει και να δημιουργήσει μηνύματα κατά της ρητορικής μίσους,
- να αναπτύξει εργαλεία που θα σκοπεύσουν στις ιδιομορφίες της ρητορικής μίσους στο διαδίκτυο στις χώρες που συμμετέχουν.

Η δημοσιογραφία υπηρετεί το δημόσιο συμφέρον, έχει δύναμη και διαμορφώνει τάσεις και συμπεριφορές του κοινωνικού συνόλου. Ευθύνεται μια μερίδα δημοσιογράφων για την εμφάνιση της ρητορικής μίσους και είναι υποχρέωση όλου του δημοσιογραφικού κόσμου να προσπαθήσει να την περιορίσει ή και να την εξαλείψει.

Σε έρευνα που διενεργήθηκε στην Αγγλία οι νέοι είναι δύσπιστοι ότι θα λυθεί το φαινόμενο της ρητορικής μίσους από τη νομική θεσμοθέτηση γιατί δεν πιστεύουν ότι μπορούν να εφαρμοστούν αποτελεσματικά. Έχουν την πεποίθηση ότι θα προσεγγίσουν τη λύση του φαινομένου αυτού από τους ηθικούς περιορισμούς που θα αναπτύξουν τα μέλη της κοινότητας και σ' αυτό πρέπει να βοηθήσουν τα μέσα μαζικής ενημέρωσης (Assimakopoulos, 2017). Εξάλλου τα ίδια τα θύματα μπορούν να βρουν τη δύναμη να αντιμετωπίσουν τέτοιες επιθέσεις με τη διαχείριση διάφορων στρατηγικών, όπως είναι η αναζήτηση υποστήριξης από το κοινωνικό τους περιβάλλον, η επαναξιολόγηση με θετικό τρόπο του θέματος, η αποστασιοποίηση του γεγονότος, η αποφυγή ή αποδοχή της ευθύνης και η διαχείριση των αρνητικών συναισθημάτων (Folkman & Lazarus, 1985, p.p. 150-170).

3.1.3 Γραμματισμός του διαδικτύου

Το διαδίκτυο σήμερα ως πηγή πληροφόρησης δημιουργεί νέες ανάγκες και νέα δεδομένα στις κοινωνίες και ειδικά στους νέους ανθρώπους που θέλουν να συμβαδίσουν με την τεχνολογική πρόοδο. Οι χρήστες όλων των κοινωνικών, οικονομικών και μορφωτικών ομάδων έχουν άμεση πρόσβαση με τις δυνατότητες και τις ευκαιρίες που τους παρέχει το διαδίκτυο για πολύπλευρη ανάπτυξη. Ο εντοπισμός και η επεξεργασία της πληροφορίας αποτελεί μια ανάπτυξη του διαδικτυακού γραμματισμού (Internet literacy) είναι δηλαδή, η ικανότητα του ατόμου να εντοπίζει, να κατανοεί, να αξιολογεί και να δημιουργεί περιεχόμενο πληροφοριών και επικοινωνίας χρησιμοποιώντας το διαδίκτυο. Και αυτό είναι σημαντικό γιατί εκτός από τις δεξιότητες που αναπτύσσει στο διαδίκτυο, τις χρησιμοποιεί και στην αξιοποίηση εντοπισμού της ρητορικής μίσους. Χρειάζονται να αναλάβουν πολλούς διαφορετικούς ρόλους, προκειμένου να καταπολεμήσουν και να αντιμετωπίσουν τη ρητορική μίσους. Κάθε ρόλος απαιτεί ικανότητες κριτικής σκέψης και κριτικής ανάλυσης, προκειμένου να μην μένουν αμέτοχοι και παθητικοί παρατηρητές. Τα θύματα που στοχοποιούνται από ενέργειες με περιεχόμενο μίσους χρειάζονται γνώσεις (εξακρίβωση των δεδομένων) και δεξιότητες προκειμένου να βρουν την κατάλληλη βοήθεια, ώστε να καταγγείλουν τους υπαίτιους και υπόλογους αυτής της συμπεριφοράς και να ενθαρρύνουν άλλους να πάρουν θέση.

Οι μισούντες ή και δυνητικοί μισούντες που παράγουν ή διαδίδουν δικό τους περιεχόμενο μίσους ή αναμεταδίδουν άλλων προκαλούν μεγάλη ζημιά γιατί είναι το πρώτο βήμα από μια σειρά επιβλαβών εκφράσεων που μπορούν να καταλήξουν και σε εγκλήματα μίσους. Πολλοί ακόμη χρήστες από άγνοια μοιράζονται με άλλους το περιεχόμενο μίσους και συμβάλλουν στην εξάπλωση της ρητορικής μίσους κι όλο αυτό συμβαίνει γιατί δεν έχουν την ικανότητα να αντιληφθούν την προκατάληψη ή την μεροληψία του δημιουργού του περιεχομένου και να ελέγξουν την εγκυρότητα της πηγής. Η αποτελεσματική αντίδραση σε περιπτώσεις ρητορικής μίσους είναι η ένταξη σε κινήματα ακτιβιστών με ενεργό δράση (Keen & Georgescu, 2015, σ.σ. 209-214).

Επίλογος

Στη σημερινή εποχή διαπιστώνεται η καταλυτική εξάρτηση της κοινωνίας για την πληροφορία και την επικοινωνία στο διαδίκτυο. Σε μια προσπάθεια ρύθμισης της ψηφιακής σφαίρας ως προς τη νομική της ρύθμιση εμφανίζονται εγγενείς δυσχέρειες. Η ελευθερία έκφρασης, αν και αποτελεί απόλυτο δικαίωμα, έγκειται κι αυτό σε κάποιους περιορισμούς που προστατεύονται από τις διεθνείς συνθήκες. Οι περιορισμοί αυτοί της ελευθερίας της έκφρασης μπορεί να γίνουν αποδεκτοί μόνον, αν είναι απαραίτητο να προστατευτούν οι εμπειρικές και φιλοσοφικές προϋποθέσεις της δημοκρατίας, όπως είναι η ισότητα και η προσωπική αυτονομία, η ίση ελευθερία για όλους τους ανθρώπους μιας Πολιτείας, μια, δηλαδή, συμπεριληπτική πολιτότητα (Παπαδοπούλου, 2019, σ. 349). Η ρητορική μίσους από την άλλη, στην Ευρωπαϊκή Ένωση δεν υπάρχει ακόμη κανένας αποτελεσματικός νόμος, να την αντιμετωπίσει στο διαδίκτυο. Ο έντονος προβληματισμός και η διαμάχη το τι είναι αποδεκτό και τι όχι να δημοσιεύεται στο διαδίκτυο, έχει επηρεάσει τον τρόπο της ζωής μας και τις λειτουργίες του δικαίου. Δυστυχώς, ενώ είναι η ρητορική μίσους “καθημερινή ρουτίνα” στα μέσα ενημέρωσης και κοινωνικής δικτύωσης, δεν υπάρχει τρόπος για την εξάλειψή της, καθώς ο λόγος μίσους είναι κυρίως ιδεολογικός. Κοινή προσπάθεια και επιδίωξη όλων είναι, να βρεθεί ένα αποτελεσματικό νομικό πλαίσιο, το οποίο θα έχει τη δυνατότητα να εξισορροπήσει ανάμεσα στο αγαθό της ελευθερίας έκφρασης και στο αγαθό της προστασίας της προσωπικότητας. Η αναγνώριση από τους αρμόδιους φορείς, για ένα δυνατό δίκτυο προστασίας και αντιμετώπισης αυτών των ζητημάτων, είναι αντικείμενο εξερεύνησης του διεθνούς δικαίου, λόγω της αποτυχίας των εθνικών κρατών, να εφαρμόσουν τα απαραίτητα μέτρα.

Η εκπαίδευση μέσα από τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και ο γραμματισμός του διαδικτύου είναι τα μόνα όπλα για να μειωθεί σταδιακά η ρητορική μίσους. Μια προσπάθεια δύσκολη και χωρίς εξασφαλισμένες εγγυήσεις να στεφθεί με επιτυχία (Σιμίτση, 2020).

Β. ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Δημιουργική γραφή: Ποίηση

Η Σιωπή

Η φωτισμένη οθόνη με τα απειλητικά μηνύματα
σκοτεινιάζει στο τέλος της μέρας.
Οι προσδοκίες για ιδανικά posts κρύβονται
στη θάλασσα των συναισθημάτων μου,
η ελπίδα που δεν ήθελε να σβήσει στον μουντό ουρανό
και το κλειστό παράθυρο δεν αφήνει τον μεγάλο φόβο
να πετάξει πάνω από τα μαλλιά μου
και να σκορπίσει σαν καπνός στις στέγες των σπιτιών.
Φωτεινά τ' άστρα του Σκορπιού, ο Antares
αναγεννιέται από τις στάχτες της καρδιάς.
Σώπασα, η διαδικτυακή απειλή απλώνεται στη ζωή μου
ανάμεσα στα κιτρινωμένα haters likes κατά το ράπισμα του ανέμου
σε σιωπηλές κοιλάδες φορτωμένες με τη μοναξιά της ενοχής.
Σώπασα, καμιά διαμαρτυρία στις ψηφιακές κραυγές.
Σκοτεινιάζει.

Σώπασα και λύγισα στη βία και στο μίσος
βυθίστηκα στον τρόμο και τη ντροπή
δεν πάλεψα, δεν έμεινα δυνατή.
Σώπασα στο bullying, το μυαλό μου έκανα ασπίδα
για να μην πληγώσω την καρδιά μου.
Τράβηξα γραμμές στη νοτισμένη άμμο από τα δάκρυά μου,
να μένουν εκεί, φώναξα δεν θα φοβηθώ το μίσος σας, το αγνώω.
Φύσηξε βοριάς και χάθηκαν τα όρια στην παγωμένη θάλασσα.
Τα στόματα των φίλων δεν ρωτούν, τα μάτια τους δεν βλέπουν,
δεν ακούν τον πανικό μου, ούτε το κυνηγητό.
Περπατώ σκυφτά ανεβαίνοντας τα χιονισμένα βουνά
ιδρωμένα χέρια, πληγωμένα από τον ηλεκτρονικό εκφοβισμό.

Τίποτα δεν ρωτούν, τα πρόσωπα μένουν απαθή, άγνωστα
στα χέρια που απλώνονται ικετευτικά,
μήτε οι προσευχές που υψώνονται στα ερημοκλήσια,
απροσπέλαστα μονοπάτια, κλειστοί δρόμοι.
Η καρδιά φτεροκοπά για μια αχτίνα του ήλιου,
παγιδευμένη στο διαδίκτυο χωρίς φυγή, χωρίς επικοινωνία
πόσο ακόμα μπορώ σαν θύμα να συνεχίζω;
Σώπασα.

Θέλω να φωνάξω ότι όλοι είμαστε ίσοι και σημαντικοί.
Θέλω να κρατήσω ανέμελη στα χέρια μου τους καρπούς της λησμονιάς,
να βρω καταφύγιο στις καρδιές των ανθρώπων.
Όλοι μαζί να αναζητήσουμε μια κοινωνία
χωρίς ρατσιστικές διακρίσεις.
Δεν θέλω πια να μιλήσω για τα ενοχλητικά μηνύματα,
μήτε να σκεφθώ τις κακίες και τα σχόλια που με αποδυναμώνουν.
Κλείνω τα μάτια κι ονειρεύομαι
έναν ψηφιακό κόσμο με σεβασμό
στη διαφορετικότητα.
Θέλω να μιλήσω για τα ξυπόλυτα παιδιά της προσφυγιάς
σέρνουν τα πόδια τους σε αφιλόξενους δρόμους,
βάφουν τους φράχτες με το αίμα τους.
Για τα κορίτσια με τις χρωματιστές μαντίλες,
ακίνητα κοιτούν τον κόσμο
με μάτια που φεγγοβολούν τη θλίψη.
Για τα αγόρια των φαναριών
πουλάνε τις προσδοκίες τους φθηνά
στα σκοτεινά χαλάσματα.
Θέλω να μιλήσω για τους γκέι
κρύβουν τον ερωτισμό τους μια ολάκερη ζωή,
η αγάπη δεν τολμά να φωνάξει το όνομά της.
Για τις πόρνες που στράγγιξε η νύχτα
τη δροσιά της νιότης τους.
Για τους ευάλωτους που τα παρατούν

και κλαίνε κρυφά τη μοναχική ζωή τους.
Θέλω να μιλήσω, μα ξέχασα τις λέξεις.
Με βαραίνει η σιωπή.

Θέλω να μιλήσω για σένα και για μένα
για όλους εκείνους που πολέμησαν
να ανοίξουν δρόμους στο safeLine.
Ονειρεύομαι καράβια με κάτασπρα πανιά
που ανεμίζουν ελευθερία και δημοκρατία.
Αναζητώ να παρηγορήσω αυτούς που πληγώθηκαν
από tweets και posts
και χάθηκαν στα σκοτεινά νερά της ρητορικής του μίσους
γιατρεύοντας τα τραύματα με βότανα τις ασφαλείς πλοηγήσεις.
Πού θα βρω μια γλώσσα;
Κατάπια τη γλώσσα μου
στέκομαι βουβή πώς θα συνταιριάσω τις λέξεις.
Οι λέξεις είναι σκοτεινές, κρυμμένες στη θολή μνήμη
Θέλω να μιλήσω τώρα.

Μην μένουμε σιωπηλοί όταν μας φτύνουν καταπρόσωπο.
Πρέπει να ψάξουμε τις λέξεις, να βρούμε το θάρρος
να νικήσουμε τη σιωπή, να γκρεμίσουμε τους δισταγμούς μας.
Να απλώσουμε τα χέρια μας, να αγγίξουμε άλλα χέρια,
μην μένουμε αόρατοι,
να σηκωθούμε, να μοιραστούμε το φως της γνώσης
και να ελευθερωθούμε από τα δεσμά της σιωπής.
Εσύ κι εγώ θα μείνουμε ασφαλείς!
Εκεί στην οθόνη του υπολογιστή
θα βρούμε τις λέξεις που μας έκρυψε ο φόβος,
οι λέξεις έχουν ριζώματα
γιατί η γλώσσα έχει πατρίδα
μα μένει γυμνή χωρίς ελπίδα
αν δεν υπάρχει η αγάπη των ανθρώπων.
Ας μιλήσουμε τώρα όλοι μαζί

Ναι στην εκστρατεία No Hate Speech Movement.

Το ταξίδι της γλώσσας

Ο ποιητής στις αποσκευές του κουβαλά μολύβια και τετράδια,
ταξιδεύει προς το φως με χάρτες και πυξίδες,
περιπλανιέται σε απέραστες θάλασσες,
δεν τον φοβίζουν τα βαθιά ρεύματα της βίας,
πιάνεται από τις λέξεις να αποτυπώσει
την ορθή πορεία των ιδεών και της αλήθειας.

Έχει μάθει να λύνει τις σιωπές,
να φωτίζει τα σκοτάδια των ανθρώπων,
η γλώσσα δεν τσακίζει συνειδήσεις,
δεν προκαλεί τον πόνο και τον φόβο,
η γλώσσα δημιουργεί θαύματα,
πάλλεται στον ρυθμό της ελευθερίας.

Η γλώσσα ποτίζει τους διψασμένους για μνήμη,
σβήνει τους κοινωνικούς αποκλεισμούς,
αγιάζει τους κατατρεγμένους,
διεκδικεί το δικαίωμα του διαλόγου,
καταποντίζει το ανείπωτο,
στοχάζεται με νηφαλιότητα.

Οι λέξεις έχουν πολύχρωμη σημασία
πολλαπλασιάζουν τη χαρά της συμμετοχής,
χάνονται στους μύθους και τους ήχους των εξωτικών χωρών,
αναβλύζουν την καθαρότητα του κρυστάλλου,
οι λέξεις αποτυπώνουν τα συναισθήματα
γκρεμίζοντας τα στερεότυπα της κοινωνίας.

Ο ποιητής συνεχίζει το ταξίδι του
ο κακοποιητικός λόγος δεν τον αποπροσανατολίζει,

αναγνωρίζει τους δρόμους του εχθρού,
χαράσσει νέα μονοπάτια,
ανακαινίζει νέες εποχές,
αγγίζει τη ρίζα των πραγμάτων
με τις ανάσες του κυοφορεί φωνές.
Το ταξίδι της γλώσσας δεν τελειώνει,
ο ποιητής κοινωνεί με την ποιότητα των στίχων του,
ανάμεσα στη σκουριά του χρόνου και στην αφθαρσία της στιγμής
η γλώσσα σπαράσσει, σαρκάζει και ανατρέπει
τη νέα πραγματικότητα.
Όποιος επιθυμεί να κρατήσει τη γλώσσα της λογικής
πρέπει πρώτα να βυθιστεί στις κίβδηλες λέξεις,
να του καούν τα σωθικά από το φαρμάκι της γλώσσας
και να αναγεννηθεί γυμνός, αγνός,
αθώος και αμόλυντος
μέσα από την καθάρια λίμνη,
γυρεύοντας μια νέα γλώσσα
που ενώνει θύτες και θύματα,
μια γλώσσα που θα γιατρέψει τις πληγές
και θα ξυπνήσει τις αισθήσεις.
Η γλώσσα συνεχίζει ακούραστη το ταξίδι της,
ο ποιητής ακολουθεί ακροβατώντας ανάμεσα στις λέξεις και τις σιωπές.

Ο ανταγωνισμός

Νιώθω ντροπή για τα συνθήματα στους τοίχους
μαύρα γράμματα ταιριάζουν με το δέρμα μου
μα πληγώνουν την καρδιά μου.
Κάθε πρωί βάφω τους τοίχους με άσπρη μπογιά
και πάνω της ζωγραφίζω γαλάζιες θάλασσες

και ήλιους φωτεινούς να κρύψω τα σκοτάδια.

Δεν ξεχνώ τα κόκκινα τριαντάφυλλα

σκούρα κόκκινα σαν το αίμα των ανθρώπων.

Σκέψου, τη νύχτα γράφουν αυτοί

και την ημέρα σβήνω τις πληγές μου.

Υπάρχει μεταξύ μας ένας ανταγωνισμός.

Μονοχρωμία και σκοτάδι αυτοί

χρωματίζω τη ζωή στο φως εγώ.

Δεν ξέρω ποιος θα κερδίσει,

εγώ πάντως δεν θα κουραστώ.

Θα συνεχίσω να φτιάχνω τόπους μαγευτικούς

μετά θα τους γεμίσω με πολύχρωμους ανθρώπους

θα ρίξω και μια βάρκα με άσπρα πανιά

να ταξιδέψω στην άκρη του ορίζοντα

χωρίς ταυτότητα να χαθώ

στην ομίχλη της ελπίδας.

Διηγήματα

Ο καθρέπτης

Ο Τάκης ήταν πέντε χρονών, όταν οι γονείς τους πήραν διαφορετικούς δρόμους στη ζωή τους. Κανένας τους δεν ήθελε να φορτωθεί τη φροντίδα του Τάκη, εξάλλου οι νέοι σύντροφοι που είχαν διαλέξει δεν είχαν καμιά όρεξη να έχουν ξένο παιδί στην πλάτη τους.

Έτσι, ο Τάκης βρέθηκε κάτω από την επιμέλεια και φροντίδα της γιαγιάς του, της μητέρας της μάνας του. Από το μοντέρνο διαμέρισμα του Χαλανδρίου σε μια μονοκατοικία στα Πατήσια. Από το ιδιωτικό διάσημο νηπιαγωγείο στο συγκρότημα της Γκράβα. Πόσα να αντέξει κι αυτή η αδύνατη πλάτη του Τάκη. Γέμιζε η καρδιά του από συναισθήματα κατωτερότητας. Πάλεψε με πολλούς εφιάλτες και φόβους για να τα βγάλει σε πέρας. Δεν τα κατάφερε όμως. Ηττήθηκε κατά κράτος. Βοήθησε και η γιαγιά του για την ήττα του πολέμου του. Μια ζωή “μην εκείνο, μην το άλλο”, “Πρόσεχε” “Άνοιξε τα μάτια σου” τι να καταφέρει και ο Τάκης να μάθει, προσπαθούσε να κρατάει τα μάτια του ανοικτά, αλλά φευ, αυτά έκλειναν συνέχεια από νύστα, εκείνο όμως που έμαθε ήταν να ανοίγει το στόμα του. Όλα τα καταβρόχθιζε και η γιαγιά άλλο που δεν ήθελε να τον μπουκώνει. Η παρηγοριά του ήταν το φαγητό, όταν γέμιζε το στομάχι του έβλεπε τη ζωή του πιο αισιόδοξα, τον ήλιο πιο φωτεινό, τον ουρανό πιο γαλάζιο. Η γιαγιά ήταν χήρα, ο παππούς είχε πεθάνει πριν γεννηθεί ο Τάκης, έπαιρνε τη σύνταξη τη δική της και του παππού, ήταν ωραίες εποχές εκείνες, η οικονομική κρίση μόλις είχε έρθει, δεν είχε κτυπήσει την πόρτα τους ακόμα κι όλα τα αγαθά τα είχαν στο ψυγείο τους. Γλυκά, μπριζόλες, πίτσες, σουβλάκια, δεν αρνιόταν τίποτα ο Τάκης, ο καλός ο μύλος όλα τα αλέθει.

Με την ίδια καθημερινότητα πέρασαν τα χρόνια κι ο Τάκης γιόρτασε τα γενέθλιά του μ’ όλους τους συμμαθητές του στο μαγαζί με τα χάμπουργκερ της γειτονιάς. Όταν πήγε να σβήσει τα δέκα κεράκια από την τεράστια τούρτα και είχε πάρει φόρα και φύσαγε, πίσω του ένας ακούστηκε να λέει “Σιγά ρε Φούσκα να μην σκάσεις”, δεν έδωσε και τόσο σημασία, αλλά όταν επαναλήφθηκε την άλλη ημέρα στο διάλειμμα που έτρεχε να πιάσει τη μπάλα και το ξανάκουσε από τους νταήδες της τάξης του κάπως κάτι ένιωσε. Δεν του άρεσε καθόλου αυτό το συναίσθημα, πήγε να διαμαρτυρηθεί και ξαφνικά πλήθυναν οι φωνές “έλα Χοντρέ παίξε”, άντε Φούσκα τελείωνε”. Το μεσημέρι γύρισε στο σπίτι σέρνοντας τα πόδια του. Η τσάντα του ήταν ασήκωτη. Μπήκε μέσα ιδρωμένος, κατάκοπος κι έτρεξε να δει τον εαυτό του στον καθρέπτη. Άνοιξε τα μάτια του διάπλατα, απέναντί του τον κοιτούσε έκπληκτος ένας χοντρός. Δεν του άρεσε αυτό που έβλεπε κι έτρεξε στο δωμάτιό του να εξαφανιστεί από τον χοντρό εαυτό του. Ξάπλωσε στο κρεβάτι του κι έκλεισε τα μάτια του. Η εικόνα του όμως τον στοίχειωνε. Ξαφνικά άκουσε τον ήχο του μηνύματος στο messenger, πήρε το κινητό του και διάβασε “Έλα Φούσκα πάμε στο γήπεδο, θα είναι και οι άλλοι εκεί”. Ο Τάκης με οδυνηρό τρόπο συνειδητοποίησε ότι είχε αποκτήσει παρατσούκλι εξαιτίας της εξωτερικής του εμφάνισης.

Η ανοχή και η σιωπή του ενδυνάμωσαν το θράσος των παιδιών να του απευθύνονται και μέσα στην τάξη με το παρατσούκλι του. Οι χλιαρές του αντιδράσεις και η αδιαφορία του

δασκάλου τον έκαναν να προσπαθεί να περνά απαρατήρητος, να κάθεται στην τάξη κατά τη διάρκεια των διαλειμμάτων και να προσπαθεί, αν ήταν δυνατόν βέβαια, να μικρύνει, να εξαφανιστεί, ώστε να μην υπάρχει σαν πρόβλημα. Δεν ήθελε να γίνεται στόχος των συμμαθητών του. Είχε παρατηρήσει ότι όταν τους εξαγρίωνε τον βομβάρδιζαν στο messenger με καταιγισμό πειραγμάτων κι όταν τον έβλεπαν να έρχεται σέρνοντας τα πόδια του εν χορώ φώναζαν όλες τις παράγωγες λέξεις του χοντρού. Αυτή η λεκτική βία που δεχόταν στο διαδίκτυο, στο σχολείο και στο δρόμο τον καταρράκωναν ψυχολογικά με αποτέλεσμα να βρίσκει παρηγοριά μόνο στο φαγητό. Έτσι, αντί να προσπαθήσει να διορθώσει την εξωτερική του εμφάνιση γινόταν όλο και πιο παχύσαρκος. Δεν είχε τη δύναμη ν' αλλάξει τις συνήθειές του, είχε χάσει την αυτοεκτίμησή του. Καθόταν πάντα στο πρώτο θρανίο να είναι κοντά στην προστασία του δασκάλου και μόλις χτύπαγε το κουδούνι έψαχνε με τρόπο την πλάτη του όλο και κάποιο χαρτάκι με βρισιές και πειράγματα θα έβρισκε. Οι νόρμες της κοινωνίας και ο περίγυρός του παρουσιάζονταν σαν παραμορφωτικοί καθρέπτες και τον έδειχναν κάτι το διαφορετικό, κάτι που δεν ακολουθούσε τη μάζα. Το ότι ήταν άριστος μαθητής δεν έλεγε τίποτα, δεν διόρθωνε την εικόνα του μάλλον την αμαύρωνε χειρότερα. Δίπλα στα παρατσούκλια του χοντρού και του φούσκα προστέθηκε και του σπασίκλα. Οι συμμαθητές του δεν ήταν ανοιχτόμυαλοι και αυτός ήταν ακόμα ανώριμος να έχει ορθή κριτική και σκέψη. Ο διαδικτυακός εκφοβισμός με τα πειράγματα, τις χειρονομίες, τα ενοχλητικά μηνύματα στο κινητό και τον υπολογιστή, η επιθετική συμπεριφορά τους του είχαν προκαλέσει συμπτώματα ψυχολογικών διαταραχών. Η καρδιά του είχε ραγίσει. Είχε παγώσει τα αισθήματά του. Ένιωθε μόνος και άδειος. Έτρεχε βιαστικά από απόμερα δρομάκια να πάει σπίτι του κι αν τύχαινε και τους συναντούσε στο δρόμο πάγωνε και κολλούσε την πλάτη του στις γωνίες για να μην τον πάρουν είδηση. Τις άγρυπνες νύκτες στη μοναξιά του δωματίου του έγλυφε τις πληγές του και κατάστρωνε σχέδια πως θα γλυτώσει από το μαρτύριο αυτό. Η επικοινωνία με τη γιαγιά του είχε διακοπεί, όλο “άσε με ρε γιαγιά δεν με καταλαβαίνεις” ήταν κι αυτή μόνη της δεν το έψαχνε το θέμα ή δεν το αντιλαμβανόταν στις πραγματικές του διαστάσεις και όλο μαγείρευε και έφτιαχνε γλυκά για να τον ευχαριστήσει. Ο Τάκης αν και δυσαρεστημένος με την εμφάνισή του μασούλαγε όλη την ώρα τα πάντα.

Αφού πέρασαν δύο χρόνια πόνου που τον πλήγωσαν και τον τσάκισαν ψυχολογικά, στην έκτη τάξη ο Τάκης συνάντησε μια δασκάλα που ήταν εξαιρετική. Μια μέρα τον κράτησε μόλις τελείωσε το μάθημα και με διάφορες ευρηματικές ερωτήσεις γι' αυτόν και το σπίτι του κατάφερε να τον ξεκλειδώσει και να αντιληφθεί τον παιδικό του ψυχισμό και την ανασφάλεια που έτρεφε για τον εαυτό του. Η εξονυχιστική της έρευνα έβγαλε στην

επιφάνεια την πίκρα και το βάσανό του. Πίστευε ότι έτσι χοντρός που ήταν κανένας δεν θα τον αγαπήσει στη ζωή. Η δασκάλα του βλέποντας τα αποτελέσματα της απάνθρωπης συμπεριφοράς των συμμαθητών του και τον κακοποιητικό τους λόγο έφερε την άλλη μέρα μια ταινία να δούνε αντί να παραδώσει μάθημα. Το μήνυμα της ταινίας ήταν ότι στον κόσμο τίποτα δεν είναι τέλειο και όλοι πρέπει να αγκαλιάσουν και να αγαπήσουν την ιδιαιτερότητά τους. Την εικόνα του τέλειου ανθρώπου πρέπει να την καταρρίψουν από το μυαλό τους γιατί δεν είναι αληθινή. Μετά από έναν εποικοδομητικό διάλογο τα παιδιά επηρεάστηκαν πολύ και κατάλαβαν τη λάθος αντίληψη που είχαν για τον εαυτό τους και για τους άλλους. Ο Τάκης αισθάνθηκε τυχερός που η δασκάλα του άκουσε τη σιωπηλή κραυγή βοήθειας που ζητούσε.

Εκείνο που τον ενθουσίασε περισσότερο απ' όλα ήταν η συμβουλή που του έδωσε η δημοκρατική δασκάλα. Να σταματήσει να βλέπει την άσχημη πλευρά του εαυτού του και να επικεντρωθεί στην όμορφη πλευρά. “Μα ο καθρέπτης μου, κυρία, μου δείχνει αυτό που είμαι” “Τότε” του είπε “να βρεις ένα καλύτερο καθρέπτη κι όταν κοιτάξεις καλά, προσεκτικά θα δεις την ομορφιά που έχεις μέσα στην καρδιά σου. Πρέπει να πιστέψεις ότι αξίζεις” Ο Τάκης την κοιτούσε εκστατικός, λες κι έβλεπε ένα θαύμα να γίνεται μπροστά του. Πριν τον χαιρετίσει, τον χάιδεψε στο κεφάλι και του είπε “Τάκη, παιδί μου μην ξεχάσεις ν' αγοράσεις ένα καλύτερο καθρέπτη”.

Πέρασαν τα χρόνια κι ο Τάκης βρήκε τον δρόμο του και το νόημα στη ζωή του. Ίσως δεν κατάφερε να απαλλαγεί ολότελα από τα παρατσούκλια του, κατάφερε όμως να κοιτάζεται στον καθρέπτη και να μη βλέπει πόνο κι απελπισία παρά μόνο την ομορφιά της ζωής.

Belle Helene

Από μικρός ξεχώρισα τον Αλέξανδρο, ήταν πρώτος στη λίστα των φίλων μου. Ο πατέρας του ήταν Έλληνας και η μάνα του Αλβανή, αυτός όμως αισθανόταν γνήσιος Έλληνας και το καυχόταν και δεν τον εμπόδισε αυτό να με συμπαθήσει και να με κάνει παρέα στο δημοτικό σχολείο κι ας ήμουν γνήσιος Αλβανός. Ο Αλέξανδρος ήταν όμορφος, τον ζηλεύαμε όλοι εμείς οι γνήσιοι Αλβανοί που μιλούσε άπταιστα Ελληνικά, ενώ εμείς με το ζόρι ο δάσκαλος μας καταλάβαινε. Όλοι τον θέλαμε στα παιχνίδια μας γιατί ήταν δυνατός και ήταν πάντα από την πλευρά των νικητών. Εγώ χαιρόμουν που ήθελε να κάνει παρέα πάντα με εμένα. Με προστάτευε από το μπούλινγκ των Ελλήνων συμμαθητών μας και πολλές φορές είχε δειρεί αρκετούς για να με προστατέψει. Δεν φοβόταν κανέναν. Μια φορά

που κάποιος μου έσπασε τη μύτη και έτρεχαν αίματα, ο Αλέξανδρος δεν τον κάρφωσε στον δάσκαλο, τον περίμενε όμως σαν ύαινα έξω από το σχολείο και τον σάπισε στο ξύλο μπροστά στα μάτια των συμμαθητών μας. Εγώ από μακριά μυξόκλαιγα, με πόναγε βλέπετε η μπουνιά στη μύτη. Όταν η μούρη του άλλου έφαγε χόμα, ήρθε κοντά μου και μου είπε “Καλά είσαι βρε χαϊβάνι;”, σήκωσε τη γροθιά σ’ αυτούς που μου έκαναν μπούλινγκ και φώναζε “Θα δείτε τι θα πάθετε όλοι, αν τον πειράζετε ξανά” Ήταν ο ήρωάς μου κι όλων των κοριτσιών. Όλες τον τριγύριζαν κι έτρεχαν από πίσω του σαν σκυλάκια. Εγώ δεν καταλάβαινα τον κόσμο των κοριτσιών. Γι’ αυτές ήμουν ένα χαμένο κορμί, αδύνατος, μελαχροινός μικροκαμωμένος πάντα με σκισμένα παντελόνια και ματωμένα γόνατα. Αντίθετα ο Αλέξανδρος κυβερνούσε το βασίλειο των κοριτσιών με τις ξανθές του μπούκλες και τα καλοσιδερωμένα ρούχα του.

Έτσι περνούσε ο καιρός κι εμείς έτσι πορευόμασταν. Αυτός στο προσκήνιο κι εγώ στο παρασκήνιο. Αυτός πρωταγωνιστής κι εγώ κομπάρσος. Στο γυμνάσιο ο Αλέξανδρος διέπρεπε στις σχέσεις του με τα κορίτσια κι εγώ στις ασκήσεις των μαθηματικών. Κι εγώ βέβαια έλυνα τις ασκήσεις με την ίδια ευκολία που παρατούσε τις γκόμενες ο Αλέξανδρος. Δεν ήμουν πια το χαϊβάνι, αλλά ο άριστος μαθητής της τάξης. Αυτό βέβαια δεν άρεσε στον Αλέξανδρο, δεν του άρεσε καθόλου ο ανταγωνισμός και που άρχισα κι εγώ να αχνοφαίνομαι δίπλα του. Αυτός ήθελε μόνος του να ποζάρει στο φακό, ήταν και νάρκισσος βλέπετε, και τον ενοχλούσε που άρχισε να πέφτει λίγο φως επάνω μου.

Σε εκείνη την περίεργη φάση που περνούσε η σχέση μας ήλθε στην τάξη μας σαν καταιγίδα η ωραία Ελένη κι όλα τα σάρωσε στο διάβα της. Belle Helene, έτσι την αποκαλούσε. Του έκλεψε αμέσως το μυαλό και την καρδιά του. Και σε ποιόν δεν άρεσε θα μου πείτε. Όλοι όμως κάναμε πίσω, οφείλαμε να σεβαστούμε την επιθυμία του, ας κάναμε κι αλλιώς. Η αλήθεια είναι ότι κι εγώ την καψουρεύτηκα την Belle Helene, καρφώθηκε στην καρδιά μου σαν ένα αγκάθι κοφτερό. Κρυφό πάθος ριζωμένο στην καρδιά. Την κοιτούσα κι μου ερχόταν λιγοθυμιά. Αυτή βέβαια είχε διαλέξει τον Αλέξανδρο. Μόνον που να κάποιες φορές έσβηνε η φλόγα από τα κατάμαυρα μάτια της και θάμπωναν από μια ακαθόριστη μελαγχολία. Την παρατηρούσα από μακριά, δεν τολμούσα να την πλησιάσω, έχανα τα αβγά και τα πασχάλια. Κοκκίνιζα, τραύλιζα, άστα να πάνε στο διάολο. Ρεζίλι των σκυλιών. Αυτή το καταλάβαινε και με περιπαίριζε. Καμιά φορά φανταζόμουν ότι είχε ένα νοιάξιμο για μένα. Μια φορά σ’ ένα πάρτι ήρθε κουνιστή με το μινάκι της και μου ζήτησε να χορέψουμε. Εγώ ακούνητος, μπετόν αρμέ, αισθανόμουν το τσαντισμένο βλέμμα του Αλέξανδρου επάνω μου κι μ’ είχαν ζώσει τα φίδια. “Έλα ρε για πλάκα” μου είπε “Τόσο πολύ τον φοβάσαι;”

Τον φοβόμουν; Δεν ξέρω...κάπου μέσα μου είχα αρχίσει να τον απομυθοποιώ, ίσως ήταν κι η συμπεριφορά του στα κοινωνικά μέσα δικτύωσης. Αποδοκίμαζα τη χλεύη και τις ακραίες απόψεις που είχε. Στο facebook, twitter, tik tok και instagram που τον ακολουθούσα άρθρωνε έναν κακοποιητικό λόγο που με ενοχλούσε. Εγώ που είχα νιώσει στο πετσί μου το μπούλινγκ των συμμαθητών μου δεν μπορούσα να δεχτώ ή καλύτερα να ανεχτώ το hate speech. Τα σχόλιά του για του Εβραίους, τη κοινότητα ΛΟΑΤΚΙ, τους πρόσφυγες, τους μετανάστες, τους μαύρους πόλωναν ένα κλίμα της επικράτησης της νοοτροπίας του ανώνυμου όχλου. Δεν μπορούσα να καταλάβω πώς ο ήρωάς μου κι ο προστάτης των παιδικών μου χρόνων είχε γίνει ένας έφηβος που περιφρονούσε και υποτιμούσε τη διαφορετικότητα και προέτρεπε σε βία σε βάρος των ανθρώπων που ανήκαν στις μειοτικές ομάδες.

Κάποια στιγμή που του μίλησα γι' αυτή τη συμπεριφορά του μου είπε "Άντε ρε που θα μου πεις τι να γράφω, θα γράφω ό,τι θέλω και σένα θα σε γράψω εκεί που δεν πιάνει το μελάνι". Με πείραξε, αλλά δεν του είπα τίποτα. Δεν ξέρω, ίσως είχε εκνευριστεί, είχε μάθει φαίνεται για τα μηνύματα που μου έστελνε η Belle Helene που έγραφε ότι της συμπεριφερόταν απαίσια, όταν δεν περνούσε το δικό του. Δεν μπορούσα να δικαιολογήσω την εχθρότητα και τη μισαλλοδοξία που έδειχνε μέσα από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.

Κάπως έτσι χάθηκα με τον Αλέξανδρο. Είχαν ξεκινήσει τα φροντιστήρια και τα διαβάσματα, ο στόχος μου ήταν υψηλός και τον πέτυχα. Μετσόβιο Πολυτεχνείο. Ο Αλέξανδρος κατάφερε να περάσει σε κάποιο ΤΕΙ Λογιστικής, η Belle Helene Πανεπιστήμιο στο φυσικό τμήμα. Χαθήκαμε εντελώς. Από κάποιον κοινό μας φίλο έμαθα ότι είχε γίνει δημοσιογράφος σε μια κολοφυλλάδα, ένα κίτρινο έντυπο που έγραφε για συνωμοσίες, εθνικισμό, μισογυνισμό, σεξισμό, αντισημιτισμό και ένα σωρό άλλα καφριλίκια. Ήταν αστεία για μένα όλα αυτά. Εγώ ζούσα στον ανέμελο κόσμο των φοιτητών. Ερωτευόμουν συνεχώς, ζούσα τους έρωτές μου και το ευχαριστιόμουν. Ποιος ήθελε να θυμάται τον Αλέξανδρο, δεν είχα καμιά όρεξη να βγω μαζί του για καφέ, μάθαινα τα νέα του από τα ρουφιάνικα social media και δεν ήθελα καμιά σχέση μαζί του, άλλη δουλειά δεν είχα μαζί του.

Κάποια στιγμή με ξαναβρήκε στο fb η Belle Helene κι αρχίσαμε να μιλάμε. Έμαθα απ' αυτή ότι οι γονείς του Αλέξανδρου χώρισαν. Ο πατέρας του έφυγε από το σπίτι, είχε μπλέξει με μια νεότερη γυναίκα, νομίζω υπάλληλό του και μάλιστα είχαν κάνει και ένα κορίτσι μαζί. Ο Αλέξανδρος το έφερνε βαρέως αυτό. Ο πατέρας του δεν τους στήριζε πια οικονομικά και ο Αλέξανδρος συντηρούσε ο ίδιος τη μητέρα του. Πέρασαν έτσι πέντε-έξι μήνες, είχαμε ψιλοχαθεί και από το fb. Μια μέρα με πήρε τηλέφωνο και μου είπε ότι ήθελε

να συναντηθούμε. Ακουγόταν σοβαρή και λακωνική. Τη ρώτησα το λόγο και δεν της πήρα κουβέντα. Μου είπε “Άσε θα τα πούμε από κοντά”. Κανονίσαμε να βρεθούμε. Και τι έκπληξη! Η Belle Helene ήταν μόνον Helene! Ένα τρομαγμένο κορίτσι. Μην τα πολυλογώ οι ιδιωτικές ερωτικές στιγμές με τον Αλέξανδρο είχαν γίνει δημόσιες, είχε οικειοποιηθεί φωτογραφίες και βίντεο χωρίς τη συναίνεσή της και τα είχε ανεβάσει σε διάφορα πορνόσαιτ. Είχε το θράσος να μην καλύψει το πρόσωπό της. Η ζωή της Belle Helene είχε γίνει κόλαση. Δεχόταν χιλιάδες μηνύματα με πρόστυχο περιεχόμενο, σχόλια επιθετικά, προσβλητικά, σχόλια γραμμένα με λύσσα. Απορούσε πώς είναι δυνατόν να υπάρχουν τέτοιοι άνθρωποι που ζουν με τόσο μίσος και οργή μέσα τους. Δεν τολμούσε να ξεμυτίσει από το σπίτι της. Ήταν δύσκολο γι’ αυτή να το παραδεχτεί στον περίγυρό της. Αισθανόταν ενοχή κι αδυναμία και δεν μπορούσε να προστατέψει η ίδια τον εαυτό της. Η κατάθλιψη την είχε κυριεύσει. Δεν αισθανόταν θυμό, ούτε οργή, μόνον απέραντη λύπη. Ο κίνδυνος να φανερωθούν όλα στην οικογένειά της την είχε μουδιάσει, ήθελε μόνον την απομόνωση απ’ όλους. Αν ήταν δυνατό να γίνει αόρατη, έτσι πίστευε ότι θα παρέμενε ζωντανή.

“Γιατί;” Ρώτησα είχε συμβεί αυτό. Είχε χαλάσει τη σχέση της με τον Αλέξανδρο, δεν τον άντεχε άλλο. Δεν της άρεσε πως αντιμετώπιζε γενικώς τις γυναίκες, τις θεωρούσε υποδεέστερα πλάσματα. Έβγαζε ένα λεκτικό σεξισμό που την ενοχλούσε. Στη σχέση τους δεν είχε νοιώσει ότι υπήρχε ισότητα. Η απομάκρυνσή της τον είχε πειράξει, δεν είχε φανταστεί ποτέ ότι θα τον εγκατέλειπε αυτή πρώτη. Με τις παλιές κοινωνικές αντιλήψεις που είχε γαλουχηθεί ο άνδρας είχε το πάνω χέρι πάντα, γι’ αυτό και ήθελε να την πληγώσει, να τη διασύρει και να την περιγελάσει.

Δεν ξέρω τι με έπιασε. Ζήλια, μανία, φθόνος, αδιαφορία. Ήταν σαν να ξαναζούσα τα βιώματα και τις παραστάσεις της παιδικής μου ηλικίας. Ένοιωθα ξανά τα αισθήματα κατωτερότητας και μειονεξίας. Της συμπεριφέρθηκα σκληρά, απάνθρωπα. Ποιος εγώ, εγώ ρε που ακόμη αισθάνομαι το συναίσθημα της μοναξιάς, της απομόνωσης, του περιθωρίου σαν Αλβανός. Εγώ που έκλαιγα τις νύχτες μικρό παιδί γιατί γεννήθηκα Αλβανός και όχι Έλληνας. Δεν είχα καμιά συμπάθεια γι’ αυτή. Ίσως γιατί την αγαπούσα και αυτή είχε διαλέξει τον Αλέξανδρο. Θυμήθηκα αυτό το αγκάθι που ήταν μπηγμένο στην καρδιά μου. Ίσως η αίσθηση της απειλής που ένιωθα παιδί για την ταυτότητά μου. Γι’ αυτό που είχα ανάγκη να πιστέψω ότι ήμουν. Ίσως ότι δεν ήθελα να μπλέξω, να γίνω σαν κι αυτόν. Είχαν περάσει χρόνια που αισθανόμουν ασφαλής και δυνατός κι όλη αυτή η φάση ήταν απειλητική για μένα και μου δημιουργούσε άγχος, στρες. Ίσως γιατί...δεν ξέρω... Της έβαλα και τις φωνές. Ότι δεν μπορεί να συμβεί αυτό, αν δεν το ήθελε κι αυτή. Και καλά να μην μου κοπανάει δικαιολογίες για να δικαιολογήσει τα αδικαιολόγητα. Δεν ήξερε λέει ότι ο

Αλέξανδρος ήταν ικανός να τη διαπομπεύσει. Ότι αφού δεν είχε δώσει τη συγκατάθεσή της για δημοσιοποίηση μπορούσε να κάνει ότι γουστάρει στο σεξ στις ιδιωτικές της στιγμές. Εκεί επάνω μου ανέβηκε το αίμα στο κεφάλι. Λύσσαξα. Σκέφθηκα ότι ήταν μια προνομιά λευκή γυναίκα από μια μεσοαστική οικογένεια. Υπερείχε απ' όλους μας και ξεχώριζε. Ας το χειριζόταν, όπως νόμιζε. Ήταν πολίτης πρώτης κατηγορίας, είχε όλα τα δικαιώματα. Τέλος πάντων είχε περισσότερα από εμένα. Εντάξει, δεν ήθελα και να ψοφήσει ή να βγάλει καρκίνο που της έγραφαν οι άλλοι. Πάντως δεν είχε καθόλου νιονιό. Ήταν IQ ραδικιού. Με κοίταξε με το βλέμμα του δαρμένου κουταβιού. “Ήσουν η τελευταία μου ελπίδα” είπε “Ο μόνος που μπορούσε να σταματήσει τον Αλέξανδρο” “Δεν συμφωνώ, δεν ανακατεύομαι με τον Αλέξανδρο” είπα “Θα βρεις τη λύση μόνη σου” ψέλλισα, είχα πέσει βλέπετε στη λούμπα της κατωτερότητας. Στο πρόσωπό της έβλεπα όλους τους ρατσιστές εχθρούς μου. Αδυνατούσα να ελέγξω τον εαυτό μου.

Πράγματι, τρεις εβδομάδες μετά τη συνάντησή μας η Belle Helene βρήκε τη λύση μόνη της. Φούνταρε από τον έκτο όροφο του φοιτητικού διαμερίσματός της κι έσκασε με δύναμη στο οδόστρωμα, το οποίο δεν σεβάστηκε την ομορφιά της και τη μεταμόρφωσε σε μια άμορφη μάζα σώματος. Στην κηδεία της ο Αλέξανδρος καθόταν με σκυμμένο το κεφάλι του. Είχε το θράσος να παρευρεθεί στο τελευταίο της ταξίδι, στο κατευόδιο, το τελευταίο αμετάκλητο κι οριστικό αντίο, τον κάλυπτε βλέπετε η σιωπή της και η ανωνυμία του όχλου, του διαδικτύου. Στη διαδρομή για το νεκροταφείο ήρθε κοντά μου και κάτι πήγε να μου ψιθυρίσει στο αυτί. Δεν ξέρω τι ήθελε να πει, τραβήχτηκα μακριά του σαν να με κτύπησε ηλεκτρικό ρεύμα. Γύρισα τον κοίταξα με μίσος και τον έφτυσα καταπρόσωπο. Δεν αντέδρασε. Με κοίταξε με νόημα, σαν να έλεγε έχω κι εγώ ράμματα για τη γούνα σου, μου γύρισε την πλάτη και χάθηκε στο πλήθος. Έμεινα μόνος κι έρημος ανάμεσα στους παλιούς συμμαθητές μας. Ήθελα να ουρλιάξω, ξαναζούσα τους εφιάλτες μου. Ήμουν το μικροκαμωμένο αγόρι που έγλυφε τις πληγές του και το αίμα δεν σταματούσε με τίποτα. Γινόταν ένα μεγάλο κόκκινο ποτάμι που ήθελε να μας καταπιεί όλους με τη ορμητική του δύναμη. Πονούσα για μένα, για το θύμα, για τον θύτη, για όλους μας. Ήταν το πρώτο μας reunion και το τελευταίο. Η Belle Helene ήρθε σαν καταγίδα στη ζωή μας κι έφυγε σαν ένα δροσερό αεράκι μια μέρα που έσκαγε ο τζίτζικας. Μια δροσοσταλίδα που διέλυσε ο αδυσώπητος καύσωνας.

Έφτυσα τον Αλέξανδρο, αλλά ήταν σαν να έφτυνα τον ελεεινό εαυτό μου. Γιατί δεν την είχα βοηθήσει; Τι μου ζητούσε άλλωστε; Κάποιες συμβουλές να βγει από τη δύσκολη θέση που είχε περιέλθει. Πατούσα σε στερεότυπα. Είχα μάθει να ζω σε μια κοινωνία

σεξιστική, έμφυλη, ταξική, ρατσιστική. Ενώ έζησα τη μοναξιά του θύματος δεν είχα τα κότσια να βοηθήσω κάποιον αδύναμο και να πω “stop, μέχρι εδώ”.

Γι’ αυτό είμαι εδώ σήμερα, όχι τόσο να υποστηρίξω την καμπάνια “No Hate Speech Movement”, αλλά να πω την προσωπική μου ιστορία και εμπειρία από τα οδυνηρά αποτελέσματα της ρητορικής μίσους στο διαδίκτυο. Πιστεύω, ότι ήρθε η ώρα που πρέπει να αναστοχασθούμε απέναντι στο ζήτημα αυτό. Πρέπει να εκπαιδύσουμε τους νέους με τα απαραίτητα εφόδια, ώστε να μπορούν να αναγνωρίζουν τα λόγια μίσους και να τα μπλοκάρουν χωρίς να περιορίζεται η ελευθερία της έκφρασης στο διαδίκτυο. Ο τρόπος να αντιμετωπίσουμε τον ρατσιστικό λόγο είναι η λέξη αλληλεγγύη. Η λιακάδα της εκστρατείας “No Hate Speech Movement” θα σκορπίσει τα μαύρα σύννεφα της ρητορικής μίσους. Και τα όπλα μας είναι κριτική σκέψη και άνθρωποι που θα νοιάζονται για την κάθε Belle Helene εκεί έξω.

Σας ευχαριστώ.

Χρονογράφημα

Εμείς οι Έλληνες δεν είμαστε ρατσιστές, αλλά...

Πόσες φορές το δηλώνουμε αυτό και πόσες φορές το αναιρούμε με τις πράξεις μας. Μας είναι δύσκολο να αποδεχθούμε το διαφορετικό, αφού πρέπει πρώτα να αμφισβητήσουμε τον ίδιο μας τον εαυτό. Από κοινωνικές έρευνες η ελληνική κοινωνία έχει μοιραστεί στα δύο, 50-50 ανάμεσα στη θετική και την αρνητική πλευρά για το κάθε τι διαφορετικό, το “άλλο”. Η καλή και η κακή προσέγγιση για τον ρατσισμό, τη ξενοφοβία, τον κακοποιητικό λόγο κλπ τείνει να ισορροπήσει την απάντηση στην ερώτηση: Είναι οι Έλληνες ρατσιστές; Με την ερώτηση: Είναι ο Πατριάρχης Ορθόδοξος; Η φράση “Εγώ δεν είμαι ρατσιστής, αλλά φταίνε οι άλλοι που μας...” είναι ο παραλογισμός μας. Διχασμός της προσωπικότητάς μας. Είμαστε, αλλά δεν έχουμε επίγνωση. Οι δικαιολογίες τάχα μου ότι πρόκειται για ηλικιωμένους ή ότι οφείλεται στην οικονομική και κοινωνική κρίση, στην έλλειψη παιδείας, στον εθνικισμό, στην υγειονομική κρίση του covid-19 είναι κακομοιρίες και παθογένεια. Μας τελείωσαν τα ψέμματα, δεν μπορούμε να κρύβουμε τον ρατσισμό μας κάτω από το χαλί και να κρατάμε τα προσχήματα. Στερέψαμε. Μια γύρα στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και MME είναι αρκετή για να αντιληφθούμε το μέγεθος του κοινωνικού διχασμού. Έχει ξεσπάσει ένας εμφύλιος

πόλεμος και η ρητορική μίσους κυριαρχεί στα σχόλια των κοινωνικών δικτύων και των ΜΜΕ προκαλώντας εντάσεις, πάθη, φανατισμό και φασιστικό μένος.

Η ελευθερία του λόγου, η παρρησία των αρχαίων Ελλήνων στη σημερινή εποχή έπεσε θύμα κακομεταχείρισης. Υπάρχουν όρια στην ελευθερία της έκφρασης, ναι μεν, αλλά... Μπορούν όλα να λεχθούν; Ή υπάρχουν και πράγματα που δεν λέγονται, αλλά γίνονται, καθώς φαίνονται. Πρέπει να γίνονται σεβαστά από διαδίκτυο και να προστατεύονται τα δικαιώματα της ιδιωτικότητας, της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας και της ελευθερίας έκφρασης; Η καταδίκη της ρητορικής μίσους παραβιάζει τα όρια της ελευθερίας του λόγου; Όλα αυτά όμως είναι νομικές αναλύσεις κι εμείς τι κάνουμε; Παρακολουθούμε απαθείς τους κινδύνους του διαδικτύου. Δυστυχώς σήμερα το διαδίκτυο είναι ένας προνομιακός τόπος για την υποδαύλιση της ρητορικής μίσους με την ανωνυμία να καλύπτει τους χρήστες. Γράφει ο καθένας ό,τι κατέβει στην κούτρα του. Συνωμοσιολογεί, διαδίδει, υποκινεί, δυσφημεί και προσβάλλει. Όλα αυτά ελλοχεύουν ένα μεγάλο κίνδυνο για μια ελεύθερη, ειρηνική και δημοκρατική συνύπαρξη. Τελευταίο κρούσμα η αναρχία της γνώμης των ανεμβολίαστων και των εμβολιασμένων που κόστισε απώλειες ανθρώπινων ζώων. Είναι τραγικό, ενώ μας δίνεται από το διαδίκτυο η ελεύθερη πρόσβαση και η άμεση επικοινωνία, “εμείς” να συγκρουόμαστε με τους “άλλους” και να καταργούμε την αντιπροσωπευτική μας δημοκρατία.

Η σύγκρουση της ελευθερίας έκφρασης και της προστασίας της προσωπικότητας από την άλλη δεν λύνεται με περιορισμούς, αλλά μεταξύ των δύο αυτών δικαιωμάτων να υπάρχει ισοτιμία. Βιώνουμε σήμερα μια κατάσταση ότι όλα επιτρέπονται σε όλους. Είναι ουτοπία να σταματήσουμε την επέλαση των ηλιθίων, όπως αποκαλεί ο Ουμπέρτο Έκο τους νέους χρήστες. Ευτυχώς δεν είναι, αν όλοι μας με κριτική σκέψη ασπαστούμε τους στίχους του Νίκου Εγγονόπουλου από την Κοιλιάδα με τους Ροδόνες:

*“Αλήθεια-των αδυνάτων αδύνατο
ποτές δεν εκατάφερα να καταλάβω/
αυτά τα όντα που δεν βλέπουνε
το τερατώδες κοινό γνώρισμα τ’ ανθρώπου/
το εφήμερο της παράλογης ζωής του
κι ανακαλύπτουνε διαφορές
γιομάτοι μίσος διαφορές
σε χρώμα δέρματος/φυλή/θρησκεία”.*

Σενάριο ταινίας μικρού μήκους

Δώρο ζωής

Σενάριο: Αγγελική Καπίρη

Βασισμένο στις αληθινές ιστορίες του ρατσισμού που διαδραματίζονται στην πόλη

Περίληψη: Ένας ρατσιστής ηλικιωμένος συνειδητοποιεί ότι σε μια δύσκολη στιγμή έχουμε την ανάγκη και στήριξη όλων των ανθρώπων, ανεξαρτήτως χρώματος, φυλής, θρησκείας.

Σκηνή 1

(ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΛΑΤΕΙΑ ΠΟΛΗΣ, ΜΕΡΑ, ΠΡΩΪ)

Δίπλα στο συντριβάνι ένας ηλικιωμένος κύριος με μπαστούνι με ασημένια λαβή στέκεται κρατώντας μια σακούλα. Ανοίγει την σακούλα και ρίχνει στη μέση της πλατείας σπόρους. Ένα κοπάδι από λευκά περιστέρια προσγειώνεται με ΘΟΡΥΒΟ και αρχίζουν να τσιμπούν τους σπόρους. Ξαφνικά εμφανίζεται ένα μεγάλος πράσινος παπαγάλος με χρώματα στα φτερά μπλε, βαθύ πράσινο και σκούρο κόκκινο και αρχίζει να τρώει σπόρους. Ο ηλικιωμένος έξαλλος σηκώνει το μπαστούνι του απειλητικά στον αέρα.

Ηλικιωμένος

Φύγε παλιόπουλο, φύγε, πήγαινε αλλού.

Ο παπαγάλος τον αγνοεί και συνεχίζει να τρώει. Τότε ο ηλικιωμένος σκύβει παίρνει μια πέτρα και την πετάει προς την πλευρά του παπαγάλου. Η πέτρα πέφτει με ΔΥΝΑΜΗ δίπλα στον παπαγάλο. Τα περιστέρια τρομαγμένα σηκώνονται ΦΤΕΡΟΚΟΠΩΝΤΑΣ τον αέρα. Ο παπαγάλος πετά και κάθεται πάνω σ' ένα δέντρο. Τα περιστέρια γυρίζουν πάλι και συνεχίζουν το φαγητό τους. Ο παπαγάλος μένει πάνω στο δέντρο, μόνος του. Ο ηλικιωμένος ΜΟΥΡΜΟΥΡΙΖΕΙ.

Ηλικιωμένος

Ορίστε τώρα έρχονται από το πουθενά και έχουν και απαιτήσεις. Θέλουν τσάμπα φαγητό.

Διάφοροι άνθρωποι περιδιαβαίνουν την πλατεία κοιτώντας αδιάφορα. Στα παγκάκια κάθονται πρόσφυγες από διάφορες χώρες και λιάζονται. Κάποιοι ΜΙΛΟΥΝ στα κινητά τους και κάποιοι άλλοι ΜΙΛΟΥΝ ΧΑΜΗΛΟΦΩΝΑ με τον διπλανό τους. Στον απέναντι τοίχο του δημοτικού σχολείου είναι γραμμένα με μαύρη μπογιά "Όποιος θέλει τους ΛΑΘΡΟ να τους πάρει σπίτι του", "Έξω οι αλλοδαποί από το σχολείο". Ο ηλικιωμένος προχωρά βιαστικά προς το περίπτερο, κοντοστέκεται διαβάζει τους τίτλους των κρεμασμένων έξω από το περίπτερο εφημερίδων.

Ηλικιωμένος

Μήτσο δώσε μου την "Εστία". Ωραία λιακάδα και να μην βρίσκεις θέση να διαβάσεις την εφημερίδα σου με την ησυχία σου. Έχουν κατασκηνώσει οι λαθρομετανάστες στην πλατεία, Μήτσο που καταντήσαμε, ξένοι στην δική μας πόλη.

Περιπτεράς

Έλα μπάρμπα Φώτη τί σου έκαναν οι δυστυχημένοι και τους μισείς τόσο; Όλοι πλάσματα του Θεού είμαστε.

Του δίνει την εφημερίδα ο ηλικιωμένος τη διπλώνει νευρικά, τη χώνει κάτω από τη μασχάλη του και φεύγει βιαστικά χωρίς να ελέγξει τον δρόμο. Τα αυτοκίνητα τον προσπερνούν ΣΦΥΡΙΖΟΝΤΑΣ.

Ηλικιωμένος (ΦΩΝΑΖΟΝΤΑΣ ΔΥΝΑΤΑ)

Όταν σε κλέψουν να δούμε τι θα λες. Τώρα κάτι κερδίζεις από τα επιδόματα που παίρνουν και δεν μιλάς.

Περιπτεράς (ΜΟΝΟΛΟΓΕΙ)

Στάζει φαρμάκι. Θα δαγκώσει τη γλώσσα του και θα πεθάνει. (Με απορία) Τι ρατσιστικό λόγο έχει ο φασίστας.

Σκηνή 2

(ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΛΑΤΕΙΑ ΠΟΛΗΣ, ΜΕΡΑ, ΑΠΟΓΕΥΜΑ)

Στο παγκάκι ένα νεαρό ζευγάρι προσφύγων κάθονται αγκαλιασμένοι και φιλιούνται. Φορούν φτωχικά ρούχα. Η κοπέλα είναι χαρούμενη και ΣΙΓΟΤΡΑΓΟΥΔΑ ένα παραδοσιακό τραγούδι στη γλώσσα της. Στο διπλανό παγκάκι ο ηλικιωμένος διαβάζει την εφημερίδα του και ΡΟΥΘΟΥΝΙΖΕΙ ΔΥΝΑΤΑ. Κάθε τόσο τους κοιτάζει με θυμωμένο βλέμμα και ΒΡΙΖΕΙ. Το νεαρό ζευγάρι δεν καταλαβαίνει τις βρισιές του ηλικιωμένου και του χαμογελούν.

ΗΛΙΚΙΩΜΕΝΟΣ

Τί γελάτε βρε ζώα; Να φύγετε, να πάτε στη χώρα σας. Μας έχετε βρομίσει, βρε αρουραίοι. Δεν ανήκετε εδώ. Ουστ από εδώ!

ΗΛΙΚΙΩΜΕΝΟΣ

Να φύγετε, έξω από την χώρα μου. (ΟΥΡΛΙΑΖΕΙ)

Το ζευγάρι των ξένων φεύγει. Κάθε τόσο κοντοστέκονται και τον κοιτούν με απορία. Τους ακολουθεί, συνεχίζει να ΒΡΙΖΕΙ. Διασχίζει τον δρόμο χωρίς να ελέγξει εάν περνούν αυτοκίνητα, ένα αυτοκίνητο τον χτυπά δυνατά και τον ρίχνει κάτω. Ο νεαρός και η κοπέλα τρέχουν και σκύβουν πάνω από τον ηλικιωμένο που είναι ξαπλωμένος αναίσθητος στη μέση του δρόμου. Μαζεύεται κόσμος. Ένας περαστικός προσπαθεί να σταματήσει τα αυτοκίνητα που περνούν. Ο Περιπτεράς πιάνει με τα χέρια του το κεφάλι του. ΑΚΟΥΓΟΝΤΑΙ ΚΟΡΝΑΡΙΣΜΑΤΑ, ΚΡΑΥΓΕΣ. Ένας αστυνομικός πλησιάζει.

ΦΩΝΗ ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΟΥ (V.O.)

Κέντρο, τροχαίο ατύχημα στην πλατεία της Κυψέλης. Υπάρχει τραυματίας. Καλέστε ασθενοφόρο.

Σκηνή 3

(ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΟ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ, ΝΥΧΤΑ)

Στο κρεβάτι ενός δωματίου του νοσοκομείου βρίσκεται ξαπλωμένος ο ηλικιωμένος. Είναι τυλιγμένος με γάζες και το ένα του πόδι είναι στο γύψο. Δίπλα του ξαπλωμένος σε μια πολυθρόνα ο νεαρός από το ζευγάρι. Από τη φλέβα του αριστερού χεριού του ξεκινάει αίμα με ένα σωληνάκι που συνδέεται με τη φλέβα του δεξιού χεριού του ηλικιωμένου. Ο νεαρός χαμογελά στον ηλικιωμένο που τον κοιτάζει με χαμηλωμένα μάτια. Δάκρυα κυλούν από τα μάτια του. Τα μάγουλά του έχουν κοκκινίσει. Η κοπέλα ΣΤΡΙΦΟΓΥΡΙΖΕΙ χαμογελαστή στο δωμάτιο και ΣΙΓΟΤΡΑΓΟΥΔΑ ένα παραδοσιακό τραγούδι. Ο ηλικιωμένος σκύβει και φιλά το χέρι του νεαρού.

Τέλος

Βιβλιογραφία

Ακολουθούν οι βιβλιογραφικές αναφορές (πηγές):

Ακριβοπούλου, Χ., (2016), Άρθρο: Η απόφαση 4/2016 του Πρωτ. Πειθαρχικού Συμβουλίου της ΕΣΗΕΑ και η χαμένη τιμή της ελευθερίας του λόγου στην Ελλάδα, *Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου*, τ.2, σ.192, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλα.

Αντωνόπουλος, Θ., (2018), Άρθρο: Ρητορική μίσους και ρατσιστικός λόγος στην Ελλάδα: ένα μικρό χρονικό, *LIFO*. Ανακτήθηκε στις 16-10-2021 από <https://www.lifo.gr/blogs/casus-belli/ritoriki-misoys-kai-ratsistikos-logos-stin-ellada-ena-mikro-hroniko>

Allen, C., (2007), Islamaphobia in Europe, στο Amghar, S., Boubekour, A. @ Emerson M., *European Islam, The challenges for public policy and society*, Brussels, p.p. 144-167, Centre for European Policy Studies. Ανακτήθηκε 12-11-2021, από http://aei.pitt.edu/32602/1/41._European_Islam.pdf

Assimakopoulos, S., Baider, F.B., & Millar, S., (2017), *Online hate Speech in the European Union: A discourse analytic survey*. Cham. Switzerland, Springer Nature. Ανακτήθηκε 13-11-2021, από https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-72604-5_1

Awan, I. & Zempi, I., (2015), We fear for our live: Offline and online experiences of anti-Muslim hostility, *Discover Society*. Ανακτήθηκε 13-11-2021, από <https://archive.discover society.org/2015/10/06/we-fear-for-our-lives-offline-and-online-experiences-of-anti-muslim-hostility>

Baker, E., (1989), *Human Liberty and Freedom of Speech*, USA, Oxford University Press.

Βαμβακάς, Β., (2018), Άρθρο: Η ρητορική του μίσους, Τα Νέα. Ανακτήθηκε 6-6-2021, από <https://www.tanea.gr/print/2018/10/09/opinions/i-ritoriki-tou-misous/>

Βαμβακάς, Β., (2021), Ρητορική μίσους: Από τον “άλλον” στον “ίδιο”, Πρακτικά συνεδρίου, *Ενημέρωση και δημοκρατία*, σ. σ. 49-62, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων.

Βέργος, Κ., (2021), Άρθρο: Ελευθερία έκφρασης και ρητορική προσβολής και μίσους, *Ενημέρωση*. Ανακτήθηκε 6-4-2021, από <https://enimerosi.com/article/53204/Elleutheria-ekfrasis-kai-ritoriki-prosbolis-kai-misous>

Βλαστός, Δ., (2015), Εισαγωγικό σημείωμα. Στο Keen, E. & Georgescu, M., *Σύνδεσμοι-Ένα εγχειρίδιο για την καταπολέμηση της ρητορικής μίσους στο διαδίκτυο μέσα από την εκπαίδευση στα ανθρώπινα δικαιώματα*, σ. 7, Ίδρυμα Μποδοσάκη. Ανακτήθηκε 28-9-2021, από

<https://s3.amazonaws.com/webprofile-ngos/Files/45/%CE%A3%CE%A5%CE%9D%CE%94%CE%95%CE%A3%CE%9C%CE%9F%CE%99.pdf>

Βλαχόπουλος, Σ., (2017), *Θεμελιώδη Δικαιώματα*, σ. 284, Νομική Βιβλιοθήκη.

Γαζάκης, Α., Συρρή, Δ., & Τάκης, Α., (2014), *Ρατσισμός και διακρίσεις στην Ελλάδα σήμερα*, Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Χάινριχ Μπελλ Ελλάδας.

Γκότσης, Θ., (2020), *Η ελευθερία έκφρασης στο διαδίκτυο*, σ. 11, Διπλωματική Εργασία της Νομικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Ανακτήθηκε 1-10-2021 από <http://ikee.lib.auth.gr/record/320623/files/GRI-2020-28127.pdf>

Δαγτόγλου, Π.Δ., (2012), *Ατομικά Δικαιώματα*, σ.σ. 340, 343 Αθήνα - Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλα.

Daniels, J., (2008), Race, civil rights and hate speech in the digital era, στο Everett, A., *Leaming race and ethnicity, Youth and digital media*, p.p. 129-154, Cambridge Massachusetts, The MIT Prees.

Douglas, S., (2016), Η ρητορική του μίσους και η ελευθερία του λόγου στο διαδίκτυο, (μτφ) Στεργενάκης, Σ., *In These Times*.

Gagliardone, I., Danit, G., Alves, T., Martinez, G., (2015), *Countering online hate speech*, p. 10, Unesco Series on Internet Freedom. Ανακτήθηκε 13-11-2021, από <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000233231>

Heyman, S., (2009), Hate Speech, Public Discourse and the First Amendment, στο Hare, I., Weinstein J., *Extreme Speech and Democracy*, p.p. 158-181, Oxford, Oxford University Prees.

Folkman, S. & Lazarus, R., (1985), If it changes it must be a process, A study of emotion and coping during three stages of college examination, *Journal of Personality and Social Psychology*, p. p. 150-170.

Ζάχος, Δ., (2018), Ελευθερία του λόγου και ρητορική του μίσους, *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 142, Αθήνα, εκδ. Περιοδικά.

Ζουμπουλάκης, Σ., (2015), Άρθρο: Ρητορική του μίσους και ελευθερία της έκφρασης, *Καθημερινή*. Ανακτήθηκε 10-9-2021, από <https://www.kathimerini.gr/world/836475/ritoriki-toy-misoys-kai-eleytheria-tis-ekfrasis/>

Ιγγλεζάκης Ι., (2016), Ελευθερία της έκφρασης και μισαλλόδοξος λόγος, σε: Jougleux, Ph., Ακτύπη Σ.-Η., & Συνοδινού Τ.-Ε, *Ελευθερία έκφρασης δημοσιογράφων και σκιτσογράφων*, σ. 170, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλα.

Iosifidis, P., & Boucas, D., (2015), Media Policy and Independent Journalism in Crece, Open Society Foundatons, p.p. 28-29, Ανακτήθηκε 16-6-2021, από <https://www.opensocietyfoundations.org/uploads/7aa33e1e-6d0a-4739-94da-42eef04c316f/media-policy-independent-journalism-greece-20150511.pdf>

Καράκωστας, Ι., (2009), *Δίκαιο και Internet, Νομικά ζητήματα του διαδικτύου*, σ. 41, Αθήνα, Π.Ν. Σάκκουλας.

Keen, E. & Georgescu, M., (2015), *Σύνδεσμοι Ένα εγχειρίδιο για την καταπολέμηση της ρητορικής μίσους στο διαδίκτυο μέσα από την εκπαίδευση στα ανθρώπινα δικαιώματα*, σ.σ. 18, 19-21, 24, 169-170, 169-171, 174-175, 176, 178-179, 202, 203, 209-214, Ίδρυμα Μποδοσάκη.

Λιακάκη, Α., (2016), *Η Ελευθερία Έκφρασης και ο Προκλητικός Μισαλλόδοξος Λόγος κατά το Εθνικό και Υπερεθνικό Δίκαιο*, σ. 20, Διπλωματική Εργασία των Πανεπιστημίων Πελοποννήσου και του Εθνικού Καποδιστριακού Αθηνών.

Μαντζούφας, Π., (2010), Μελέτη: Ελευθερία έκφρασης και διαδίκτυο, *Constitutionalism, Όμιλος Αριστόβουλος Μάνεσης* Ανακτήθηκε 28-5-2021, από <https://www.constitutionalism.gr/1834-eleyteria-ekfrasis-kai-diadiktyo/>

Μαρδάκη, Α., (2013), Άρθρο: Η Ρητορική του Μίσους, *Generation 2.0*. Ανακτήθηκε 31-12-2021 από <https://g2red.org/el/hate-speech/>

Μήτρου, Λ., (2002), *Το δίκαιο στην κοινωνία της πληροφορίας*, σ.σ. 27-30, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλα.

Mill, Stuart, J., (2001), *On liberty*, p. 19, Kitchener, Batoche Books. Ανακτήθηκε 27-11-2021 από <https://socialsciences.mcmaster.ca/econ/ugcm/3113/mill/liberty.pdf>

Μπίστης, Ν., (2013), Άρθρο: Ελευθερία λόγου και ιστορική μνήμη, *Το Βήμα*. Ανακτήθηκε 10-11-2021, από <https://www.tovima.gr/2013/05/21/opinions/eleytheria-logoy-kai-istoriki-mnimi/>

Ντάγκα, Ι., (2013), Άρθρο: Η ελευθερία της έκφρασης στην ψηφιακή εποχή. *Medianalysis GR*. Ανακτήθηκε 15-11-2021 από https://medianalysis.net/2013/02/20/freedom_of_speech_digital_age/

- Οικονόμου, Β., (2019) Άρθρο: Ελευθερία έκφρασης και μισαλλόδοξος λόγος στις συμπληγάδες του κόσμου, *Offlinepost*. Ανακτήθηκε 25-5-2021, από <https://www.offlinepost.gr/2019/11/19/>
- Πάντζου, Χ., (2013), Μετανάστευση και ρατσιστικός λόγος στα ΜΜΕ. *tvxs.gr*. Ανακτήθηκε 2-10-2021 από <http://tvxs.gr/news/egrapsan-eipan/i-xameni-nifalioitita-metanasteysi-kairatsistikos-logos-sta-mme-tis-xr-pantzoy>
- Παπαδοπούλου, Λ., (2019), Ρητορική μίσους και αυτονομία των θρησκευτικών κοινοτήτων στην Ευρώπη στο Παπαδοπούλου, Λ., και Αναγνωστοπούλου, Δ., (επιμ.), *Προς μια Συμπεριληπτική Ευρωπαϊκή Πολιτότητα*, σ. 345, 346, 349, 375, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση ΑΕΒΕ.
- Παπαρίζος, Α., (2018), Η γοητεία της ολοκληρωτικής ταυτότητας: Θρησκεία και βία. Στο Συλλογικό Λαμπροπούλου, Ε., Παπαμιχαήλ, Σ. & Σχίζας, Π., (επιμ.) *Σύγχρονες τάσεις αντεγκληματικής πολιτικής*, σ. σ. 959-975, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Παπασπύρου, Ν., (2016), *Τα μονοπάτια του ευρωπαϊκού συνταγματισμού*, σ. 91, Αθήνα, Εκδ. Αλεξάνδρεια.
- Παραράς, Π., (2001), *Σύνταγμα και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, σ. 83, Αθήνα - Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκκουλας.
- Ραβανός, Α., (2018), Άρθρο: Η πολιτική του μίσους και τα εκτροφεία της βίας, *Το Βήμα*. Ανακτήθηκε 15-12-2021, από <https://www.tovima.gr/2018/05/25/politics/i-politiki-toy-misoys-kai-ta-ektrofeia-tis-bias/>
- Shellenbarger, S., (2016), Most students Don't Know when News Is Fake Stanford study Finds, *The Wall Street Journal*. Ανακτήθηκε 1-11-2021, από <https://www.wsj.com/articles/most-students-dont-know-when-news-is-fake-stanford-study-finds-1479752576>
- Σιαπέρα, Ε., και Δημητρακοπούλου, Δ., (2012), Διαδίκτυο και Δημοσιογραφία: Παραδοσιακές και εναλλακτικές μορφές, *Ζητήματα Επικοινωνίας*, τ. 14-15. Ανακτήθηκε 20-10-2021, από https://www.jour.auth.gr/wp-content/uploads/2015/06/Siapera-Dimitrakopoulou-Diadiktyo_kai_Dimosiografia_Paradosiakes_kai_Enallaktikes_Morfes.pdf
- Σιμίτση, Η., (2020), Μελέτη: Η ρητορική μίσους στο διαδίκτυο, *Όμιλος Διεθνών & Ευρωπαϊκών Θεμάτων*. Ανακτήθηκε 1-11-2021 από <https://odeth.eu/>

Sin, Ch.H., Hedges, A., Cook, C., Mguni, N., & Comber, N., (2009) *Disabled people's experiences of targeted violence and hostility*, Manchester, Research Report 21, Equality and Human Rights Commission.

Συμεωνίδου -Καστανίδου, Ε., 2016, Η ποινική αντιμετώπιση του ρατσισμού και της ξеноφοβίας στην Ελλάδα, στο Γασπαρινάτου, Μ., *Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης*, (επιμ.), Αθήνα, Αντ. Ν. Σάκκουλα. Ανακτήθηκε 25-11-2021 από <http://crime-in-crisis.com/>

Τάκης, Α., (2017), Προσφυγική κρίση και ρητορική μίσους: Ποινές ή επιχειρήματα; σε: Καρύδη Β., Λυκοβαρδή Κ. (επιμ.), Συνήγορος του Πολίτη, *Ρητορική Μίσους και Διακρίσεις*, σ. 79, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλα.

Τάσσης, Σ., (2006), *Διαδίκτυο και ελευθερία έκφρασης- Το πρόβλημα των blogs*, σ. 521, ΔιΜΕΕ.

Τσακυράκης, Σ., (2013), Άρθρο: Ελευθερία του λόγου και μισαλλοδοξία, *Το Βήμα*. Ανακτήθηκε στις 10-1-2021, από <https://www.tovima.gr/2013/05/18/opinions/eleytheria-toy-logoy-kai-misallodoksia/>

Τσακυράκης, Σ., (2021, 10η έκδοση), *Η ελευθερία του λόγου στις ΗΠΑ*, σ.σ. 23-24, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης/Νομική Επιστήμη.

Τσάτσος, Δ., (1988), *Συνταγματικό Δίκαιο, τ. Γ', Θεμελιώδη Δικαιώματα, Ι. Γενικό Μέρος*, σ. 296, Αθήνα - Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκκουλας.

Τσιτσανούδη - Μαλλίδη, Ν., & Δερβένη, Ε., (2019), Διπλωματική εργασία, *Γλωσσικές Αναπαραστάσεις των παιδιών προσφύγων σε δημοσιογραφικά κείμενα*, σ. 58 του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Φιλάνδρας, Κ., (2020), Άρθρο: Ελευθερία λόγου και ρατσισμός. Δύο έννοιες αυτοαποκλειόμενες, *MINA KAOYNI & ASSOCIATES Law firm*. Ανακτήθηκε 30-5-2021 από <https://www.mcaounilaw.gr/>

Φώτος, Α., (2017), Άρθρο: Η ελευθερία της έκφρασης, *Ελευθερία*. Ανακτήθηκε 28-5-2021, από <https://www.eleftheria.gr/m/%CE%B1%CF%80%CF%8C%CF%88%CE%B5%CE%B9%CF%82/item/153033.html>

Χρυσογόνος, Κ., (2002), *Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα*, Β' έκδοση, σ.σ. 102-103, Αθήνα - Κομοτηνή Αντ. Ν. Σάκκουλας.

Jay, T., (2009). Do offensive Words Harm People? *Psychology, Public, Policy, and Law*, 15(2), p.p. 81-101.87.

Διαδικτυακοί τόποι:

Ανάλυση περιεχομένου των μέσων ενημέρωσης σχετικά με τη ρητορική μίσους στο διαδίκτυο. Εθνική έκθεση- Ελλάδα. Συμμαχία Αγγελιοφόρων για την Ανάπτυξη και Διάδοση Θετικών Μηνυμάτων Ενάντια στη Ρητορική Μίσους στο Διαδίκτυο των Σιέρρα Έλενα και Δήμου Αγίων Αναργύρων-Καματερού. Ανακτήθηκε 16-6-2021, από https://positivemessengers.net/images/library/pdfs/MCA1.2_GR-gr.pdf

Απόφαση-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ. Ανακτήθηκε 1-6-2021, από <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32008F0913&from=EN>

Council of Europe, (2012), Young people combating hate speech on-line. Ανακτήθηκε 1-12-2021 από https://adsdatabase.ohchr.org/IssueLibrary/COUNCIL%20OF%20EUROPE_Young%20People%20Combating%20Hate%20Speech%20On-line.pdf

Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη (1789). Ανακτήθηκε 1-6-2021, από [1789: Η Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη | Ημεροδρόμος \(imerodromos.gr\)](https://imerodromos.gr)

Διεθνές Σύμφωνο για τα Πολιτικά και Ατομικά Δικαιώματα (1966). Ανακτήθηκε 1-6-2021, από [opendocpdf.pdf \(refworld.org\)](https://www.refworld.org/docpdf/47562968.pdf)

Εθνικό σχέδιο δράσης κατά του ρατσισμού και της μισαλλοδοξίας για τα έτη 2020-2023.

Ανακτήθηκε 1-11-2021 από https://moj.gov.gr/wp-content/uploads/2021/01/Ethniko-Sxedio-Drasis-kata-tou-Ratsismou-kai-tis-Misallodoxias_final_cover.pdf

Έκθεση της ECRl για την Ελλάδα (πέμπτος κύκλος επιτήρησης), (2015), p.21, Ανακτήθηκε 1-6-2021 από <https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Greece/GRCCbC-V-2015-001-ENG.pdf>

Εκστρατεία No Hate Speech Movement. Ανακτήθηκε 17-6-2021 από <https://www.coe.int/en/web/no-hate-campaign>

Ένα εγχειρίδιο για την καταπολέμηση της ρητορικής μίσους στο διαδίκτυο μέσα από την εκπαίδευση στα ανθρώπινα δικαιώματα, σ.σ. 182-186. Ανακτήθηκε 28-11-2020, από <https://s3.amazonaws.com/webprofile-ngos/Files/45/%CE%A3%CE%A5%CE%9D%CE%94%CE%95%CE%A3%CE%9C%CE%9F%CE%99.pdf>

Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Υπόθεση Delfi AS κατά Εσθονίας, προσφυγή 64569/09 σ. 313. Ανακτήθηκε 15-12-2021, από https://www.echr.coe.int/Documents/Handbook_non_discrim_law_ELL.pdf

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Αντιμετώπιση του παράνομου περιεχομένου στο διαδίκτυο. Ανακτήθηκε 10-1-2022, από [Μητρώο Εγγράφων της Επιτροπής - COM\(2017\)555 \(europa.eu\)](https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/IP_21_6561) Επέκταση του καταλόγου των εγκλημάτων της ΕΕ https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/IP_21_6561

Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Ανακτήθηκε 2-1-2022 από https://www.echr.coe.int/documents/convention_ell.pdf

FIDH/HLHR, (2016), Υποβαθμίζοντας τα δικαιώματα: το κόστος της λιτότητας στην Ελλάδα, σ.σ. 46, 48-51. Ανακτήθηκε 30-11-2021, από <https://www.hlhr.gr/wp-content/uploads/2016/12/kostos-litotitas-stin-ellada.pdf>

Hate speech: what it is and how to contrast it (2019) by *Osservatorio Balcani Caucaso Transeuropa*. Ανακτήθηκε 2-2-2021 από <https://www.rcmediafreedom.eu/Dossiers/Hate-speech-what-it-is-and-how-to-contrast-it>

Κώδικας δεοντολογίας για την παράνομη ρητορική μίσους στο διαδίκτυο.

Ανακτήθηκε 10-1-2022, από <https://ec.europa.eu/newsroom/just/items/54300/en>, http://ec.europa.eu/newsroom/document.cfm?doc_id=41844, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_20_1134

Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα. Ανακτήθηκε 8-1-2022, από <https://unric.org/el/>

Πρόγραμμα SELMA. Ανακτήθηκε 1-11-2021, από <https://hackinghate.eu/publications/>

Έκθεση προγράμματος SELMA. Ανακτήθηκε 1-11-2021, από <https://hackinghate.eu/assets/documents/hacking-online-hate-research-report-1.pdf>

SafeLine. Ανακτήθηκε 1-11-2021, από <https://www.safeline.gr/synepeies-ths-rhthorikhsmisous-sto-diadiktyo/>

Πρόγραμμα SorHiSM. Ανακτήθηκε 1-11-2021 από <https://sophism.media.uoa.gr/>

Πρόσθετο Πρωτόκολλο της Σύμβασης για το έγκλημα στον κυβερνοχώρο. Ανακτήθηκε 1-6-2021, από <https://www.lawspot.gr/nomikes-plirofories/nomothesia/n-4411-2016/prostheto-protokollo-tis-symvasis-gia-egklima-ston>

Συμβούλιο της Ευρώπης (ΣοΕ), Σύσταση (97)20 της Επιτροπής Υπουργών. Ανακτήθηκε 1-11-2021, από <https://rm.coe.int/1680505d5b>

Council of Europe. (2016). European Commission Against Racism and Intolerance (ECRI). ECRI General Policy Recommendation No. 15 on combating Hate Speech, 8 December 2015. [online] Ανακτήθηκε 1-11-202, από <https://rm.coe.int/ecri-general-policyrecommendationno-15-on-combating-hate-speech/16808b5b01>.

Σύνταγμα της Ελλάδας. Ανακτήθηκε στις 5-1-2022 από <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/8c3e9046-78fb-48f4-bd82-bbba28ca1ef5/SYNTAGMA.pdf>

Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ανακτήθηκε στις 7-1-2022 από <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex%3A12016P%2FTXT> .

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.